

31 Ionawr 2017

Archwilydd Cyffredinol Cymru
Auditor General for Wales

Rheoli Ariannol a Llywodraethu mewn Cyngorau Cymuned 2015-16

WALES AUDIT OFFICE
SWYDDFA ARCHWILIO CYMRU

Roedd y tîm wnaeth baratoi'r adroddiad hwn yn cynnwys
Anthony Barrett a Deryck Evans.

Huw Vaughan Thomas
Archwilydd Cyffredinol Cymru
Swyddfa Archwilio Cymru
24 Heol y Gadeirlan
Caerdydd
CF11 9LJ

Mae'r Archwilydd Cyffredinol yn annibynnol o'r Cynulliad Cenedlaethol ac o lywodraeth. Mae'n archwilio ac yn ardystio cyfrifon Llywodraeth Cymru a'r cyrff cyhoeddus sy'n gysylltiedig â hi ac a noddir ganddi, gan gynnwys cyrff y GIG. Mae ganddo'r pŵer i gyflwyno adroddiadau i'r Cynulliad Cenedlaethol ar ddarbodaeth, effeithlonrwydd ac effeithiolrwydd y defnydd a wna'r sefydliadau hynny o'u hadnoddau wrth gyflawni eu swyddogaethau, a sut y gallent wella'r defnydd hwnnw.

Mae'r Archwilydd Cyffredinol hefyd yn archwilio cyrff llywodraeth leol yng Nghymru, mae'n cynnal astudiaethau gwerth am arian mewn llywodraeth leol ac yn arolygu cydymffurfiaeth gydag anghenion Mesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2009.

Mae'r Archwilydd Cyffredinol yn ymgymryd â'i waith gan ddefnyddio staff ac adnoddau eraill a ddarperir gan Swyddfa Archwilio Cymru, sydd yn fwrdd statudol wedi'i sefydlu ar gyfer y nod hwnnw ac i fonitro a chynghori'r Archwilydd Cyffredinol.

© Archwilydd Cyffredinol Cymru 2016

Cewch aildefnyddio'r cyhoeddiad hwn (heb gynnwys y logos) yn rhad ac am ddim mewn unrhyw fformat neu gyfrwng. Os byddwch yn ei aildefnyddio, rhaid i chi ei aildefnyddio'n gywir ac nid mewn cyd-destun camarweiniol. Rhaid cydnabod y deunydd fel hawlfraint Archwilydd Cyffredinol Cymru a rhaid rhoi teitl y cyhoeddiad hwn. Lle nodwyd deunydd hawlfraint unrhyw drydydd parti bydd angen i chi gael caniatâd gan ddeiliaid yr hawlfraint dan sylw cyn ei aildefnyddio.

Am fwy o wybodaeth, neu os ydych angen unrhyw un o'n cyhoeddiadau mewn ffurf ac/neu iaith wahanol, cysylltwch â ni drwy ffonio 029 2032 0500 neu drwy e-bostio post@archwilio.cymru. Rydym yn croesawu galwadau ffôn yn Gymraeg a Saesneg. Gallwch ysgrifennu atom hefyd, yn Gymraeg neu'n Saesneg, a byddwn yn ymateb yn yr iaith rydych chi wedi ei defnyddio. Ni fydd gohebu yn Gymraeg yn arwain at oedi.

This document is also available in English.

Cynnwys

	Adroddiad cryno	6
1	Mae cyngorau cymuned yng Nghymru yn rheoli symiau sylweddol o arian cyhoeddus ac yn dal cronfeydd wrth gefn ac asedau o werth sylweddol ac mae hyn yn debygol o gynyddu yn y dyfodol	11
	Yn 2015-16, gwnaeth cyngorau cymuned dderbyn dros £43 miliwn o incwm a gwario dros £40 miliwn	11
	Mae cyngorau cymuned yng Nghymru yn rheoli cronfeydd wrth gefn gwerth dros £32 miliwn ac asedau hirdymor gwerth dros £188 miliwn	13
	Mae cyfran sylweddol o gyfanswm incwm, gwariant ac asedau'r sector yn nwylo'r cyngorau mwy o faint sy'n ddarostyngedig i ofynion Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol	14
2	Mae gormod o gynghorau cymuned yng Nghymru yn cael barn archwilio amodol y gellir ei hosgoi ac mae hyn yn arbennig o wir am y cynghorau llai o faint	15
	Bydd archwilwyr yn rhoi barn archwilio 'amodol' pan fydd cynghorau yn methu â chydymffurfio â'u cyfrifoldebau statudol	15
	Cafodd dros 200 (30%) o gynghorau unigol farn archwilio amodol ar gyfer 2015-16.	15
	Mae nifer anghymesur o gynghorau llai o faint yn cael barn archwilio amodol, sy'n awgrymu bod angen penodol i'r cynghorau hyn adolygu eu trefniadau	16
	Mae'r rhesymau mwyaf cyffredin dros roi barn archwilio amodol yn ymwneud â methiant i gadw at yr amserlen statudol ar gyfer y cyfrifon, rhoi trefniadau ar waith i reoli risg, a phennu cyllideb briodol	17
3	Mae angen i gynghorau cymuned yng Nghymru wella eu hamseroldeb o ran paratoi eu cyfrifon blynyddol ac ansawdd y ffurflenni blynyddol a gyflwynir i'w harchwilio	19
	Methodd dros 50 (80%) o gynghorau â chydymffurfio â'r amserlen statudol ar gyfer paratoi a chymeradwyo'r datganiadau cyfrifyddu	19
	Mae gormod o gynghorau yn cyflwyno ffurflenni blynyddol sy'n anghyflawn neu sy'n cynnwys gwallau syml	21
4	Mae angen i'r sector cyfan wella ei drefniadau ar gyfer pennu cyllidebau er mwyn rheoli gwasanaethau a chyfleusterau ychwanegol a drosglwyddir o awdurdodau unedol, ac mae hyn yn arbennig o wir am gynghorau llai o faint	24
	Ar gyfer archwiliad 2015-16, mae'r archwilwyr wedi canolbwyntio ar y ffordd y mae cynghorau yn pennu ac yn monitro eu cyllidebau	24
	Methodd dros draean (36%) o gynghorau â phennu cyllideb briodol a oedd yn cynnwys yr holl elfennau yr oedd angen iddynt eu cynnwys yn unol â'r gyfraith	25
	Nid oes gan hanner yr holl gynghorau drefniadau digonol ar waith i fonitro eu cyllideb	27

5	Bydd llawer o gynghorau cymuned yn ei chael hi'n anodd dangos bod ganddynt system ddigonol ac effeithiol o archwilio mewnol ar waith, a chael gwerth llawn gan y gwasanaeth hwnnw	29
	Ar gyfer archwiliad 2015-16, canolbwyntiodd yr archwilwyr ar gylch gorchwyl archwilwyr mewnol	29
	Nid oedd y mwyafrif o gynghorau wedi rhoi cylch gorchwyl llawn ar waith ar gyfer eu gwaith archwilio mewnol	30
	Nid oes gan bron draen o'r cynghorau cymuned broses o gael adborth manwl gan eu harchwilydd mewnol, sy'n golygu nad ydynt yn cael y gwerth llawn gan y gwasanaeth archwilio mewnol	31
	Mewn rhai achosion, daeth archwilwyr mewnol i gasgliadau gwahanol i gasgliadau'r archwilydd allanol, sy'n awgrymu bod y gwaith a wnaed gan yr archwilydd mewnol yn annigonol	32
6	Nododd yr archwilwyr nifer o faterion sy'n codi dro ar ôl tro y gallai cynghorau ledled Cymru ddysgu oddi wrthynt	33
	Mae llawer o gynghorau yn methu â dilyn y gofynion gweithdrefnol sylfaenol a nodir o dan y gyfraith	33
	Nododd yr archwilwyr faterion sy'n codi dro ar ôl tro o ran methiant posibl cynghorau i gydymffurfio â'r gyfraith a allai gael effaith ariannol ar gynghorau unigol	34
	Mae rhai cynghorau yn dal lefelau sylweddol o gronfeydd ariannol wrth gefn heb ddiben clir ynghylch pam y delir y cronfeydd wrth gefn hynny	36
	Mewn llawer o achosion, mae angen i gynghorau wneud gwelliannau sylweddol i gofnodion yr asedau hirdymor a ddelir ganddynt	37
7	Ers i adroddiad yr Archwilydd Cyffredinol ar gyfrifon 2014-15 gael ei gyhoeddi, mae archwilwyr wedi arfer pwerau statudol i wneud argymhellion ffurfiol i nifer fach o gynghorau	38
	Gwnaeth archwilwyr argymhellion ysgrifenedig i wella trefniadau ariannol cynghorau a'u cydymffurfiaeth â gofynion statudol	38
8	Bydd rhaglen archwilio'r Archwilydd Cyffredinol ar gyfer 2016-17 i 2020-21 yn parhau i ganolbwyntio ar feysydd lle mae cyfle i gynghorau cymuned wella eu trefniadau rheoli ariannol a llywodraethu	40
	Ar gyfer archwiliad 2016-17, bydd archwilwyr yn canolbwyntio ar y trefniadau a wnaed gan gynghorau i fabwysiadu Cod Ymddygiad i'r aelodau, a sicrhau eu bod yn ymdrin â materion cyflogres yn gywir	40
	Ar gyfer archwiliad 2017-18, bydd yr archwilwyr yn canolbwyntio ar effeithiolrwydd gwaith archwilio mewnol a'r ffordd y mae cynghorau yn rheoli eu cronfeydd wrth gefn a'u balansau	41
	Gan edrych ymlaen at 2018-19 a thu hwnt, bydd rhaglen yr Archwilydd Cyffredinol yn parhau i ystyried materion cyffredin sy'n codi yn ystod yr archwiliad blynyddol a bydd hefyd yn ymgorffori adolygiad o ymateb y sector i Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol 2015	42

Adroddiad cryno

Mae lle o hyd i gynghorau cymuned yng Nghymru ddatblygu a gwella eu trefniadau rheoli ariannol a llywodraethu, yn enwedig mewn perthynas ag ansawdd eu trefniadau adrodd ariannol, rheoli ariannol ac archwilio mewnol

- 1 Mae dros 735 o gynghorau cymuned a thref yng Nghymru. Mewn rhai achosion, mae'r cynghorau hyn yn darparu gwasanaethau ar y cyd drwy gydbwyllgorau a sefydlwyd ar gyfer gwasanaethau penodol, fel arfer gwasanaethau claddu. Mae naw cydbwyllgor o'r fath yng Nghymru. Mae'r adroddiad hwn yn cyfeirio at y cyrff hyn, gyda'i gilydd, fel cynghorau cymuned.
- 2 Hwn yw fy mhumed adroddiad sy'n crynhoi materion a nodwyd gan archwilwyr allanol yn ystod eu harchwiliad statudol o gynghorau cymuned yng Nghymru. Yn fy adroddiadau blaenorol ar reoli ariannol a llywodraethau mewn cynghorau cymuned, nodais y newidiadau i'r trefniadau archwilio allanol o 2015-16 ymlaen. Bwriedir i'r trefniadau archwilio helpu cynghorau cymuned i ddatblygu eu trefniadau rheoli ariannol a llywodraethu dros amser.
- 3 Yn y flwyddyn gyntaf hon o'r dull archwilio diwygiedig, bu cynghorau yn destun archwiliad manylach na chynt. Mae'r canlyniadau a nodwyd yn awgrymu nad yw llawer o'r cynghorau wedi deall gofynion y trefniadau newydd o bosibl. At hynny, canolbwyntiodd yr archwiliad ar feysydd lle roedd rhywfaint o dystiolaeth eisoes o fylchau yn nhrefniadau'r cyngor cymuned.
- 4 Hwn yw'r adroddiad cyntaf sydd i'w gyhoeddi ar ôl y newidiadau hyn i'r trefniadau archwilio ac mae iddo ddau brif ddiben.
- 5 Yn gyntaf, mae'r gwaith a wnaed gan archwilwyr allanol yn nodi nifer o faterion sy'n codi dro ar ôl tro drwy'r sector cynghorau cymuned cyfan. At hynny, gall archwilwyr nodi methiannau difrifol ar ran cynghorau unigol. Mae **Rhan 1** o'r adroddiad hwn yn tynnu sylw cynghorau at y materion hyn fel y gallant ystyried a yw'r materion yn gymwys iddynt ac a oes unrhyw wersi y gallant eu dysgu gan eraill a'u defnyddio i ddatblygu eu trefniadau eu hunain.
- 6 Mae archwilwyr yn eu nodi yn ystod yr archwiliad a datblygiadau ehangach sy'n effeithio ar gynghorau cymuned. Yn fy adroddiad ar ganlyniadau archwiliad 2012-13, ymrwymais i gyhoeddi ymlaen llaw y meysydd penodol y bydd archwilwyr yn canolbwyntio arnynt yn ystod yr archwiliad y flwyddyn ddilynol. Bydd hyn yn galluogi cynghorau i nodi meysydd lle mae angen iddynt ddatblygu eu trefniadau a chymryd unrhyw gamau angenrheidiol cyn dechrau'r flwyddyn ariannol. Mae **Rhan 2** o'r adroddiad hwn yn amlinellu'r meysydd y bwriadaf ganolbwyntio arnynt dros y pum mlynedd nesaf.

- 7 Mae'r adroddiad hwn yn crynhoi canlyniadau'r gwaith archwilio a gwblhawyd hyd at 31 Hydref 2016, fis ar ôl y terfyn amser statudol ar gyfer cyhoeddi cyfrifon archwiliedig. Erbyn 31 Hydref, roedd 655 allan o 740 (88%) o'r archwiliadau wedi'u cwblhau.

Mae trefniadau rheoli ariannol a llywodraethu effeithiol yn bwysig am fod cynghorau cymuned yn rheoli symiau sylweddol o arian cyhoeddus ac yn dod yn gyrrff mwy cymhleth

- 8 Mae trefniadau ariannol effeithiol a safonau uchel o lywodraethu yn bwysig am nifer o resymau.
- 9 Mae ar gynghorau cymuned gyfrifoldeb am symiau sylweddol o arian cyhoeddus. Yn 2015-16, gwnaethom godi dros £31m gan dalwyr y dreth gyngor, gwario dros £40m ac, ar 31 Mawrth 2016, roeddent yn dal dros £32m mewn cronfeydd wrth gefn a balansau.
- 10 Mae cynghorau sir yn ceisio trosglwyddo asedau a gwasanaethau i gynghorau cymuned ar hyn o bryd er mwyn i gynghorau cymuned ddiwallu anghenion eu cymunedau o ran gwasanaethau. Bydd hyn yn ychwanegu rhywfaint o gymhlethdod at weithgareddau'r cyngor cymuned ac mae'n hanfodol bod gan gynghorau cymuned drefniadau rheoli ariannol a llywodraethu effeithiol ar waith er mwyn iddynt allu darparu'r swyddogaethau newydd hyn a'u rheoli'n briodol.

Mae cynghorau cymuned yn ddarostyngedig i ofyniad archwilio statudol sydd wedi'i gynllunio i fod yn gymesur ag anghenion cynghorau cymuned

- 11 Nodir cyfrifoldebau'r Archwilydd Cyffredinol am archwilio cynghorau cymuned yn Neddf Archwilio Cyhoeddus (Cymru) 2004 (y Ddeddf). Mae'r Ddeddf yn ei gwneud yn ofynnol i'r Archwilydd Cyffredinol fodloni ei hun:
- a bod y cyfrifon wedi'u paratoi'n unol â'r rheoliadau;
 - b eu bod yn cydymffurfio â gofynion yr holl ddarpariaethau statudol eraill sy'n gymwys i'r cyfrifon;
 - c bod arferion priodol wedi cael eu dilyn wrth lunio'r cyfrifon; a
 - d bod y corff wedi gwneud trefniadau priodol i sicrhau darbodusrwydd, effeithlonrwydd ac effeithiolrwydd yn ei ddefnydd o adnoddau.

- 12 Fodd bynnag, mae'r trefniadau archwilio wedi'u cynllunio i fod yn gymesur â maint a chwmpas cynghorau a rhoi lefel resymol o sicrwydd ynglŷn â'r ffordd y maent yn gwarchod arian cyhoeddus. Yn ymarferol, mae hyn yn golygu y bydd disgwyliadau archwilwyr a faint o waith a wneir ganddynt yn seiliedig ar faint a chymhlethdod cynghorau unigol.
- 13 Eleni, newidiodd yr Archwilydd Cyffredinol y ffordd y cynhelir yr archwiliad statudol o gynghorau cymuned. Nododd adroddiadau blaenorol yr Archwilydd Cyffredinol ar drefniadau rheoli ariannol a llywodraethu mewn cynghorau cymuned fod angen mabwysiadu dull gweithredu cyson ym mhob cyngor cymuned, ac mae hyn wedi cael ei gymhwyso ar gyfer 2015-16.
- 14 Un o fanteision allweddol mabwysiadu dull gweithredu cyson ym mhob cyngor yw y bydd canlyniadau'r gwaith archwilio yn rhoi darlun llawn o safonau rheoli ariannol a llywodraethu i'r sector. Mae'r adroddiad hwn yn dwyn ynghyd ganfyddiadau'r archwilwyr ym mhob cyngor cymuned yng Nghymru.

Mae'r archwiliad o gyfrifon 2015-16 cynghorau cymuned yn nodi themâu allweddol sy'n codi dro ar ôl tro ynglŷn â rheoli ac adrodd ariannol y mae angen i'r sector cyfan eu hadolygu a mynd i'r afael â hwy

- 15 Fel mewn blynyddoedd blaenorol, mae nifer y cynghorau sy'n cael barn archwilio amodol yn rhy uchel. Mae cynghorau cymuned yn mynd drwy broses archwilio gymesur sy'n profi a yw'r cynghorau yn cydymffurfio â'u cyfrifoldebau statudol ai peidio. Pan na fydd cyngor yn cydymffurfio, rhoddir barn amodol.
- 16 Yn gyffredinol, mae'r materion sy'n arwain at farn archwilio amodol yn rhai hawdd ymdrin â hwy a dylai cynghorau eisoes fod yn cyrraedd y safonau a aseswyd gan yr archwiliad allanol.
- 17 Mae amseroldeb ac ansawdd gwaith paratoi cyfrifon hefyd yn themâu sy'n codi dro ar ôl tro fel y'i nodwyd yn adroddiadau cynharach yr Archwilydd Cyffredinol ar drefniadau rheoli ariannol a llywodraethu yn y sector. Mae'r archwilwyr yn nodi bod cynghorau yn aml yn cyflwyno cyfrifon i'w harchwilio yn hwyr neu fod y cyfrifon yn anghywir/anghyflawn.
- 18 Canolbwyntiodd yr archwilwyr yn benodol ar y broses o bennu a rheoli'r gyllideb a sut mae cynghorau yn ymgysylltu â'u gwasanaeth archwilio mewnol. Canfu'r archwilwyr fod arferion yn amrywio ledled Cymru, er bod gormod o gynghorau yn methu â chyrraedd y safonau gofynnol. Hefyd, nododd yr archwilwyr nifer o wendidau eraill sy'n codi dro ar ôl tro y gall cynghorau ledled Cymru ddysgu oddi wrthynt. Mewn rhai achosion, tybiwyd bod y gwendidau a nodwyd yn ddigon difrifol i gyfiawnhau i'r Archwilydd Cyffredinol wneud argymhellion ysgrifenedig ffurfiol i gynghorau unigol.

- 19 Mae gwendid cymharol cyngorau llai o faint yn achos pryder penodol. Mae'n ofynnol i bob cyngor, waeth beth fo'i faint, gydymffurfio â'r un cyfreithiau a rheoliadau. Mae'r broses archwilio wedi'i chynllunio i fod yn gymesur â maint cyngorau unigol a chaiff disgwyliadau eu haddasu yn unol â hynny. Fodd bynnag, mae nifer anghymesur o gynghorau bach yn methu â chyrraedd y safonau gofynnol, sy'n golygu nad ydynt yn cyflawni eu cyfrifoldebau statudol.

Bydd rhaglen archwilio'r Archwilydd Cyffredinol yn y dyfodol yn canolbwyntio ar feysydd a nodwyd yn ystod y cylch archwilio lle ceir gwendidau allweddol

- 20 Caiff rhaglen pum mlynedd yr Archwilydd Cyffredinol i archwilio cyngorau cymuned ei llywio gan ganlyniadau archwiliad 2015-16 ac archwiliadau cynharach. Bydd hefyd yn mynd i'r afael â themâu a materion sy'n dod i'r golwg wrth iddynt gael eu nodi.

Adroddiad manwl

1 Mae cyngorau cymuned yng Nghymru yn rheoli symiau sylweddol o arian cyhoeddus ac yn dal cronfeydd wrth gefn ac asedau o werth sylweddol ac mae hyn yn debygol o gynyddu yn y dyfodol

Yn 2015-16, gwnaeth cyngorau cymuned dderbyn dros £43 miliwn o incwm a gwario dros £40 miliwn

Cododd cyngorau cymuned dros £31 miliwn drwy'r dreth gyngor a chynhyrchwyd dros £12 miliwn arall ganddynt o ffynonellau eraill yn y flwyddyn hyd at 31 Mawrth 2016

- 1.1 Mae cyngorau cymuned yn codi arian naill ai drwy gael praesept, drwy godi am nwyddau a gwasanaethau, drwy hawlio grantiau neu waredu asedau hirdymor.
- 1.2 Gorchymyn terfynol i'r awdurdod unedol dalu swm a enwyd i'r cyngor cymuned yw praesept. Caiff swm y praesept ei rannu rhwng talwyr treth gyngor y gymuned a chaiff ei dalu'n llawn i'r cyngor cymuned. Yn 2015-16, cododd cyngorau cymuned yng Nghymru dros £32m gan dalwyr y dreth gyngor drwy eu praeseptau.
- 1.3 Mae cyngorau hefyd yn codi arian drwy godi tâl ar aelodau unigol o'r cyhoedd a defnyddwyr eraill am nwyddau a gwasanaethau a ddarperir gan y cyngor cymuned. Fel arfer caiff tâl ei godi am y canlynol:
 - a defnyddio neuaddau pentref/canolfannau cymunedol y mae cyngorau cymuned yn berchen arnynt neu'n eu rheoli;
 - b ffioedd claddu os yw'r cyngor cymuned yn awdurdod claddu;
 - c taliadau am logi cyfleusterau chwaraeon; a
 - d thaliadau meysydd parcio.
- 1.4 Gall cyngorau hefyd godi arian i'w fuddsoddi mewn asedau hirdymor drwy wneud cais am grantiau, hawlio benthyciadau neu waredu asedau hirdymor. Fel arfer, caiff y defnydd o'r cronfeydd hyn ei gyfyngu i ddibenion penodol.
- 1.5 Gyda'i gilydd, yn 2015-16, cododd cyngorau cymuned yng Nghymru dros £12m o'r ffynonellau allanol hyn o arian.

Yn 2015-16 gwariwyd dros £40 miliwn, gan gynnwys dros £13 miliwn mewn costau staff

- 1.6 Mae gan gynghorau cymuned nifer o bwerau a swyddogaethau statudol y gallant fynd i wariant arnynt yn gyfreithlon. Roedd y rhain yn cynnwys pwerau sy'n ymwneud â'r canlynol:
- a ymddangosiad pentrefi, gan gynnwys, er enghraifft, adeiladau a safleoedd allweddol, dyluniadau da, ac ymylon ffyrdd;
 - b awyr agored ac ymarfer corff, gan gynnwys, er enghraifft, maes y pentref, diogelu tir comin, cyfleusterau hamdden, tiroedd pleser a theithiau cerdded cyhoeddus, pyllau nofio a chyfleusterau i ymwelwyr â chefn gwlad;
 - c cynulliadau, gan gynnwys pwerau sy'n ymwneud â thwristiaeth, adloniant a'r celfyddydau, neuaddau a chanolfannau a gefeillio;
 - d goleuadau cyhoeddus ac atal troseddau, gan gynnwys, er enghraifft, gwylidwriaeth;
 - e bod yn berchen ar randiroedd a'u darparu;
 - f iechyd, gan gynnwys cyfleusterau cyhoeddus, sbwriel a graffiti a dŵr a draenio pyllau dŵr;
 - g cyfathrebu, gan gynnwys hawliau tramwy, gwaith ar lwybrau troed a llwybrau ceffylau, llochesi a seddi a meysydd parcio cerbydau a rheseli beiciau; a
 - h phwerau sy'n ymwneud â'r ymadawedig, er enghraifft darparu mynwent.
- 1.7 Mae cynghorau cymuned yn cyflogi staff i weinyddu eu gweithgareddau. Mewn llawer o achosion, dim ond un aelod o staff, sef clerig y cyngor, a gyflogir gan y cyngor. Fodd bynnag, gall cynghorau mwy o faint gyflogi sawl aelod o staff sy'n ymgymryd â gweithgareddau megis gweinyddu neu gynnal a chadw tiroedd.
- 1.8 Yn 2015-16, gyda'i gilydd gwariodd cynghorau cymuned dros £13 miliwn ar gostau staff allan o gyfanswm gwariant o dros £40 miliwn.

Mae cynghorau cymuned yng Nghymru yn rheoli cronfeydd wrth gefn gwerth dros £32 miliwn ac asedau hirdymor gwerth dros £188 miliwn

Roedd cronfeydd wrth gefn cynghorau cymuned ar 31 Mawrth 2016 yn werth dros £32 miliwn

- 1.9 Mae cynghorau cymuned yn dal cronfeydd wrth gefn a balansau am amrywiaeth o resymau. Mae'r rhai yn cynnwys ariannu gwariant nas rhagwelwyd a 'chynilo' ar gyfer prosiectau yn y dyfodol. Mewn rhai achosion, mae'n ofynnol iddynt neilltuo arian at ddibenion penodol yn unol â'r gyfraith. Er enghraifft, gall derbyniadau o waredu asedau hirdymor gael eu diffinio fel derbyniadau cyfalaf a dim ond cael eu defnyddio i ariannu gwariant cyfalaf.
- 1.10 Wrth bennu eu praesept blynyddol, mae'n rhaid i gynghorau cymuned ystyried lefel y cronfeydd wrth gefn a ddelir ganddynt a ph'un a ydynt yn bwriadu ariannu unrhyw ran o'u gwariant o gronfeydd wrth gefn ai peidio, neu a oes angen iddynt gynyddu'r symiau a neilltuir mewn cronfeydd wrth gefn ai peidio.

Roedd cynghorau cymuned yn rheoli asedau hirdymor gwerth dros £188 miliwn ar 31 Mawrth 2016

- 1.11 Mae cynghorau cymuned yn berchen ar amrywiol gategoriâu o asedau hirdymor, gan gynnwys:
- a tir ac adeiladau – swyddfeydd, neuaddau, maes y pentref, rhandiroedd, mynwentydd a pharciau a chaeau chwaraeon;
 - b cyfarpar a chyfleusterau awyr agored – cyfarpar iardiau chwarae, llochesi a seddi safleoedd bysiau a chyfleusterau cyhoeddus;
 - c gosodiadau a ffitiadau mewnol – cyfarpar TG a dodrefn; a
 - d addurndlysau dinesig.
- 1.12 Nodir gwerth yr asedau hyn yn ffurflenni blynyddol y cynghorau. Wrth i awdurdodau unedol drosglwyddo asedau i gynghorau cymuned, mae gwerth yr asedau a ddelir gan gynghorau cymuned yn debygol o gynyddu'n sylweddol.

Mae cyfran sylweddol o gyfanswm incwm, gwariant ac asedau'r sector yn nwylo'r cynghorau mwy o faint sy'n ddarostyngedig i ofynion Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol

- 1.13 Mae Adran 40 o Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol yn nodi rôl cynghorau cymuned mewn perthynas â chynlluniau llesiant. Mae'n nodi bod cynghorau sydd ag incwm neu wariant blynyddol gwerth dros £200,000 ar gyfer tair blynedd neu fwy'n olynol yn ddarostyngedig i ddyletswyddau o dan y Ddeddf.
- 1.14 Yn 2015-16, roedd incwm neu wariant 57 (9%) o gynghorau dros £200,000, er bod y nifer hon yn amrywio o flwyddyn i flwyddyn. Yn 2015-16 gwnaeth y cynghorau hyn;
- Godi 55% o gyfanswm incwm y sector;
 - Mynd i 56% o gyfanswm gwariant y sector;
 - Dal 45% o'r holl gronfeydd wrth gefn a 55% o'r holl asedau (yn ôl gwerth) a ddelir gan y sector.
- 1.15 Felly, mae'n bwysig iawn bod y cynghorau hyn yn sicrhau bod eu trefniadau rheoli ariannol a llywodraethau yn addas at y diben.

2 Mae gormod o gynghorau cymuned yng Nghymru yn cael barn archwilio amodol y gellir ei hosgoi ac mae hyn yn arbennig o wir am y cynghorau llai o faint

Bydd archwilwyr yn rhoi barn archwilio 'amodol' pan fydd cynghorau yn methu â chydymffurfio â'u cyfrifoldebau statudol

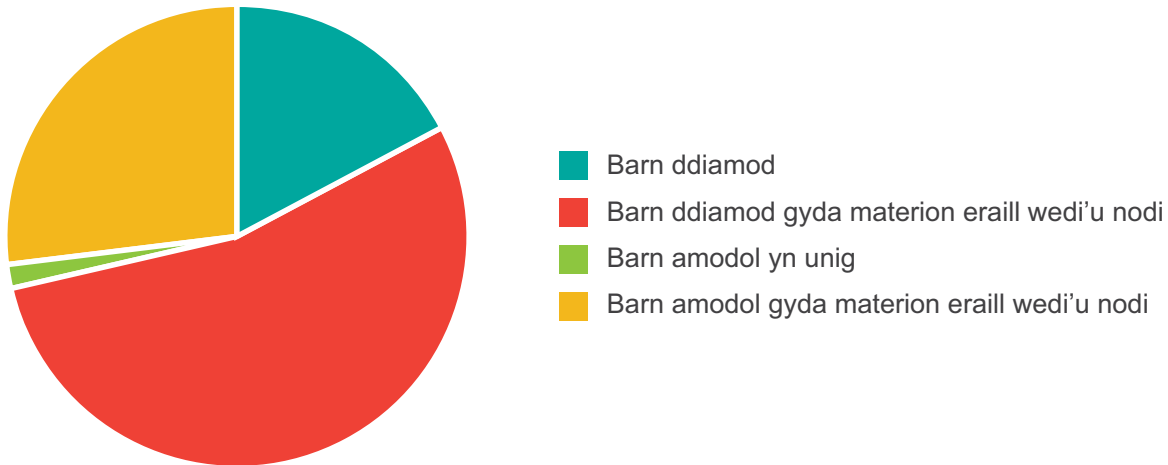
- 2.1 Nod gwaith yr Archwilydd Cyffredinol yw cyflawni ei gyfrifoldebau o dan Ddeddf Archwilio Cyhoeddus (Cymru) 2004.
- 2.2 Mae archwilwyr yn adolygu'r datganiadau cyfrifyddu, gan gynnwys yn y ffurflen flynyddol a'r haeriadau a wneir yn y Datganiad Llywodraethu Blynyddol er mwyn dod i gasgliad ynghylch a oes tystiolaeth ai peidio bod y datganiadau cyfrifyddu wedi cael eu paratoi'n briodol a ph'un a oes gan y cyngor drefniadau digonol ar waith i sicrhau darbodusrwydd, effeithlonrwydd ac effeithiolrwydd yn ei ddefnydd o adnoddau.
- 2.3 Mae archwilwyr yn mesur trefniadau'r cyngor yn erbyn ei gyfrifoldebau statudol ac yn rhoi barn 'amodol' pan fyddant yn nodi diffyg cydymffurfiaeth. Mae hyn yn golygu, ac eithrio'r materion hynny y cyfeirir atynt gan yr archwilydd, nad yw'r archwilydd wedi nodi tystiolaeth sy'n awgrymu nad oes gan y cyngor drefniadau priodol ar waith. Fodd bynnag, dylai cynghorau nodi bod modd osgoi pob barn amodol os oes ganddynt drefniadau priodol ar waith i gydymffurfio â'u cyfrifoldebau statudol.
- 2.4 Bydd archwilwyr hefyd yn cyflwyno adroddiad ar faterion eraill sydd wedi dod i'w sylw yn ystod yr archwiliad. Dylai cynghorau ystyried y materion hyn fel y gallant wella ar eu trefniadau mewnol yng ngoleuni'r sylwadau a wnaed.

Cafodd dros 200 (30%) o gynghorau unigol farn archwilio amodol ar gyfer 2015-16.

- 2.5 Cafodd 30% o gynghorau farn archwilio amodol, cafodd 50% farn ddiamod ond tynnwyd materion eraill at eu sylw, a chafodd yr 20% arall farn ddiamod ac ni nodwyd unrhyw faterion eraill i'w hystyried.

Arddangosyn 1 – Nifer y cynghorau a gafodd farn archwilio amodol yn 2015-16

Rhoddodd yr archwilwyr farn amodol ar ffurflenni blynyddol 203 o gynghorau a chodwyd materion eraill sy'n achos pryder mewn 593 o gynghorau.

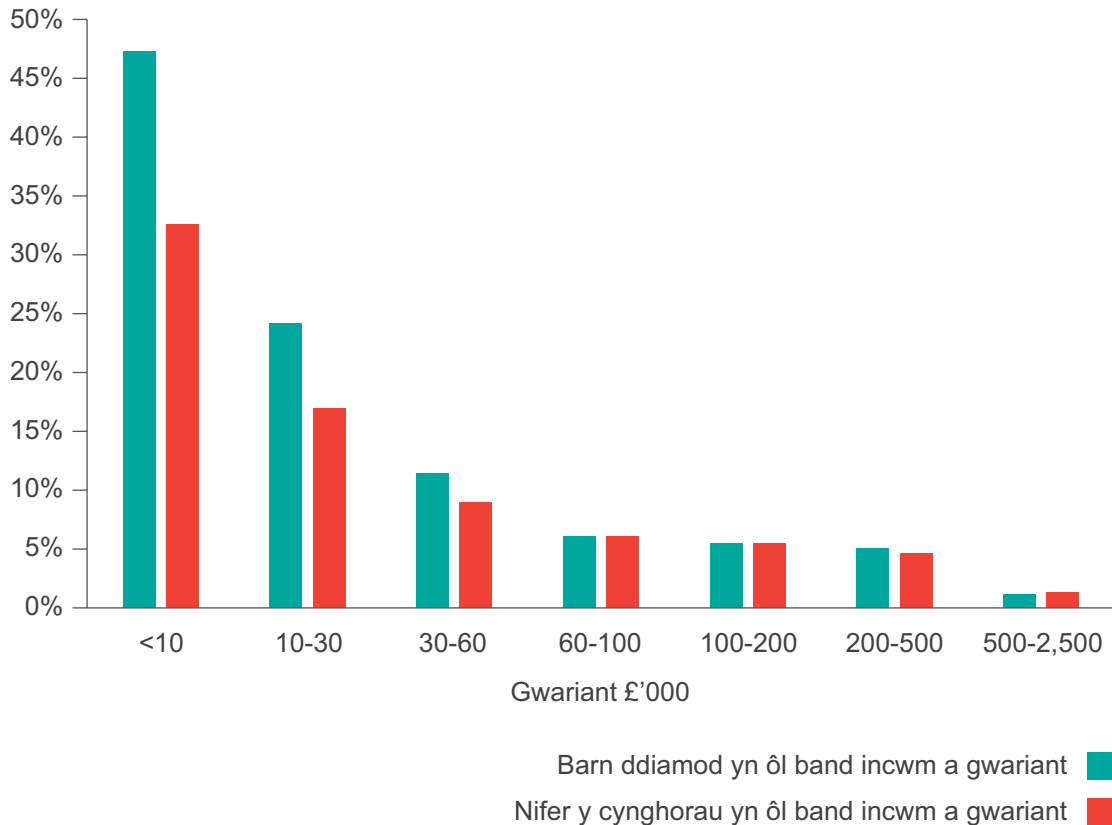

Mae nifer anghymesur o gynghorau llai o faint yn cael barn archwilio amodol, sy'n awgrymu bod angen penodol i'r cynghorau hyn adolygu eu trefniadau

- 2.6 Rhoddodd yr archwilwyr farn archwilio amodol dros 200 o weithiau ar gyfer 2015-16 ar ran yr Archwilydd Cyffredinol. Mewn llawer o achosion, tynnodd yr archwilwyr sylw'r cynghorau at faterion eraill. Dim ond 20% o gynghorau a gafodd farn ddiamedod heb unrhyw faterion eraill i'w hystyried.
- 2.7 Mae'n ofynnol i gynghorau, waeth beth fo'u maint, gydymffurfio â'r ddeddfwriaeth. Er gwaethaf hyn, nid oes angen i'r trefniadau sy'n ofynnol i gynghorau llai o faint fod mor gymhleth â threfniadau cynghorau mwy o faint. Mae archwilwyr yn ystyried hyn pan fyddant yn ymgymryd â gwaith archwilio.
- 2.8 Mae cynghorau sydd ag incwm a gwariant blynyddol islaw £30,000 bob blwyddyn yn cyfrif am 50% o gyfanswm nifer y cynghorau yng Nghymru. Fodd bynnag, maent yn cyfrif am fwy na 70% o'r holl gynghorau sy'n cael barn archwilio amodol. Mae hyn yn golygu bod y cynghorau hyn yn fwy tebygol o fethu â chyflawni eu rhwymedigaethau statudol.

Arddangosyn 2 – Nifer y cynghorau sy'n cael barn archwilio amodol yn ôl maint y cyngor

Mae cynghorau sydd ag incwm a gwariant blynyddol islaw £10,000 a rhwng £10,000 a £30,000 yn cyfrif am 33% a 17% o gynghorau yn y drefn honno. Fodd bynnag, mae 47% a 24% o'r holl gynghorau sy'n cael barn amodol yn dod o fewn y bandiau hyn.

Mae'r rhesymau mwyaf cyffredin dros roi barn archwilio amodol yn ymwneud â methiant i gadw at yr amserlen statudol ar gyfer y cyfrifon, rhoi trefniadau ar waith i reoli risg, a phennu cyllideb briodol

- 2.9 Rhoddodd yr archwilywyr farn amodol am nifer o resymau yn 2015-16. Y rhesymau mwyaf cyffredin oedd rhai a oedd yn ymwneud â haeriadau a wnaed gan y cynghorau eu bod wedi cydymffurfio a'u cyfrifoldebau mewn perthynas â'r canlynol:
- cymradwyo'r datganiadau cyfrifyddu yn unol â Rheoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014;
 - pennu cyllideb yn unol â Deddf Cyllid Llywodraeth Leol 1992;
 - rhoi trefniadau ar waith i reoli risg fel sy'n ofynnol o dan Reoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014; a
 - chadw cofnodion cyfrifyddu priodol a pharatoi'r datganiadau cyfrifyddu yn unol â Rheoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014.

Methodd dros 8% o gynghorau â pharatoi neu gymeradwyo eu datganiadau cyfrifyddu blynyddol yn unol â'r amserlen a nodir yn Rheoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014

- 2.10 Mae Rheoliad 15 o Reoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014 yn nodi'r amserlen i gynghorau cymuned baratoi a chymeradwyo'r datganiadau cyfrifyddu. Nododd yr archwilwyr nad oedd nifer sylweddol o gynghorau wedi cadw at yr amserlen hon ar gyfer cyfrifon 2015-16. Ceir rhagor o fanylion yn Rhan 3 o'r adroddiad hwn.

Methodd niferoedd sylweddol o gynghorau â phennu cyllideb briodol yn unol â gofynion Deddf Cyllid Llywodraeth Leol 1992

- 2.11 Fel rhan o adolygiad thematig, nododd yr archwilwyr nad yw llawer o gynghorau yn pennu cyllideb neu nad yw'r gyllideb a bennwyd yn cydymffurfio â gofynion penodol Deddf Cyllid Llywodraeth Leol 1992. Ceir rhagor o fanylion a dadansoddiad yn Rhan 4 o'r adroddiad hwn

Methodd dros 45 (7%) o gynghorau â gwneud trefniadau priodol ar gyfer rheoli risg

- 2.12 Mae Rheoliad 5 o Reoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014 yn nodi cyfrifoldeb y cyngor am sicrhau bod system rheolaeth fewnol gadarn ar waith sy'n helpu'r corff hwnnw i arfer ei swyddogaethau'n effeithiol, ac sy'n cynnwys trefniadau ar gyfer rheoli risg.
- 2.13 Mae hwn yn fater sy'n codi dro ar ôl tro yn y sector a chafodd ei nodi ym mhob un o adroddiadau'r Archwilydd Cyffredinol ar drefniadau rheoli ariannol cynghorau cymuned.

Ni allai archwilwyr roi barn (neu gwrthodwyd rhoi barn) ynghylch a oedd y cyfrifon wedi cael eu paratoi'n briodol mewn 10 o gynghorau

- 2.14 Mae Rheoliad 14 o Reoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014 yn ei gwneud yn ofynnol i gynghorau cymuned baratoi cyfrifon yn unol ag arferion priodol. Fodd bynnag, ni allai archwilwyr 10 o gynghorau gael digon o dystiolaeth archwilio i ddod i'r casgliad bod y cyfrifon wedi cael eu paratoi'n briodol.
- 2.15 Roedd enghreifftiau o'r anawsterau a wynebodd archwilwyr ac a barodd iddynt ddod i'r casgliad hwn yn cynnwys:
- a gwybodaeth annigonol i ategu gwerth asedau sefydlog;
 - b ni allai'r cyngor esbonio sut y cafodd cofnodion unigol yn y cyfrifon, e.e. cyfanswm taliadau, eu cyfrifo gan arwain at anghysondebau nas datryswyd;
 - c ni allai cynghorau gyflwyno ymarfer cysoni â'r banc sydd wedi'i gwblhau'n briodol;
- 2.16 Er mai dim ond nifer fach o gynghorau y mae'r mater hwn yn effeithio arnynt bob blwyddyn, mae'n bwysig bod pob cyngor yn sicrhau eu bod yn deall eu cyfrifon ac yn sicrhau bod y cyfrifon hynny'n cyflwyno'r incwm a'r gwariant/derbyniadau a thaliadau a'r balansau a ddelir ar ddiwedd y flwyddyn yn deg.

3 Mae angen i gynghorau cymuned yng Nghymru wella eu hamseroldeb o ran paratoi eu cyfrifon blynyddol ac ansawdd y ffurflenni blynyddol a gyflwynir i'w harchwilio

Methodd dros 50 (8%) o gynghorau â chydymffurfio â'r amserlen statudol ar gyfer paratoi a chymeradwyo'r datganiadau cyfrifyddu

Mae Rheoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014 yn nodi amserlen ar gyfer paratoi a chymeradwyo datganiadau cyfrifyddu cynghorau cymuned

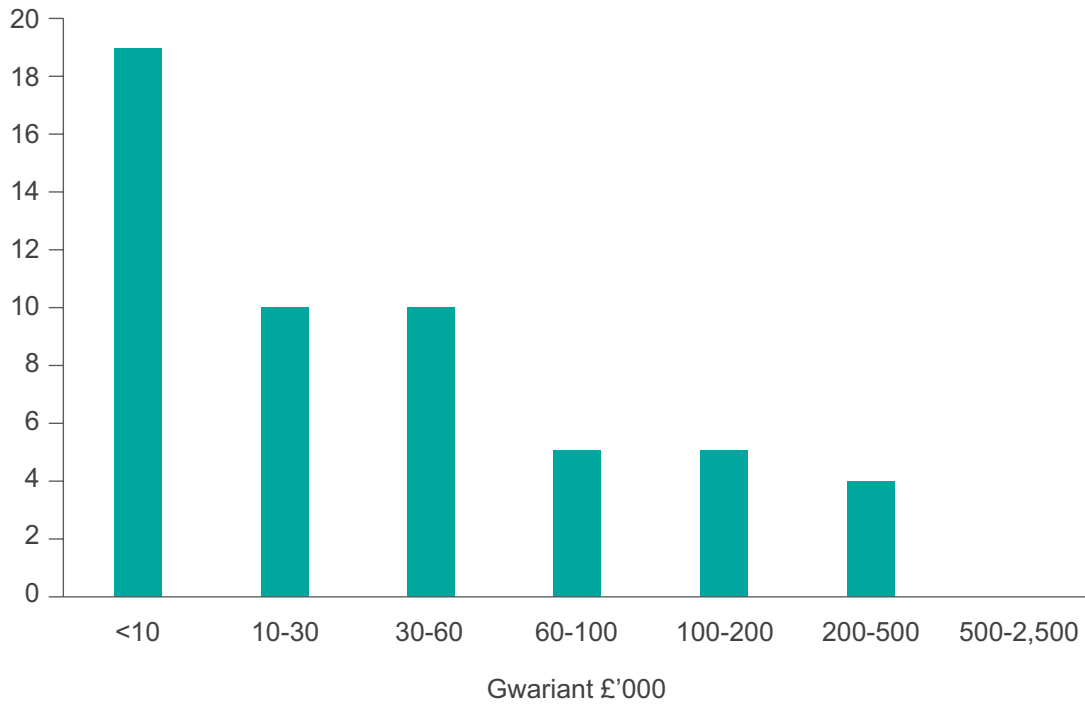
- 3.1 Mae Rheoliad 15 o Reoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014 yn nodi'r amserlen ar gyfer paratoi a chymeradwyo'r cyfrifon blynyddol:
- a Mae'n rhaid i swyddog ariannol cyfrifol y cyngor baratoi ac ardystio bod y cyfrifon yn cyflwyno derbyniadau a thaliadau'r cyngor yn briodol, neu'n rhoi darlun teg o sefyllfa ariannol ac incwm a gwariant y cyngor. Mae'r swyddog ariannol cyfrifol yn ardystio i hynny drwy lofnodi a dyddio'r datganiadau cyfrifyddu. Darperir ar gyfer llofnodi a dyddio yn y ffurflen flynyddol.
 - b Mae'n rhaid i gyfarfod yr aelodau yn ei gyfanrwydd ystyried y datganiadau cyfrifyddu ac, ar ôl eu hystyried, gymeradwyo'r datganiadau cyfrifyddu i'w cyflwyno i'r archwilydd drwy benderfyniad gan y corff; ac ar ôl eu cymeradwyo, sicrhau bod y datganiadau cyfrifyddu'n cael eu llofnodi a'u dyddio gan y person sy'n cadeirio'r cyfarfod lle y rhoddyd y gymeradwyaeth honno;
 - c Mae'n rhaid i'r camau gweithredu hyn gael eu cwblhau erbyn 30 Mehefin ar ôl diwedd y flwyddyn ariannol.

Methodd dros 50 o gynghorau â chadw at yr amserlen a nodir yn y Rheoliadau, a chynghorau bach oedd y rhan fwyaf o'r rhain

- 3.2 Nododd yr archwilwyr 53 o gynghorau lle roedd naill ai'r swyddog ariannol cyfrifol neu'r Cyngor wedi methu â chyflawni eu rhwymedigaeth o dan y Rheoliadau. Mae gan 39 o'r cynghorau hyn incwm a gwariant blynyddol o lai na £60,000.

Arddangosyn 3 – Niferoedd y cyngorau a fethodd â chadw at yr amserlen statudol ar gyfer paratoi cyfrifon

Methodd 39 o gynghorau y mae eu hincwm a'u gwariant blynyddol o dan £10,000, 10 o gynghorau y mae eu hincwm a'u gwariant blynyddol rhwng £10,000 a £30,000, a 10 o gynghorau y mae eu hincwm a'u gwariant blynyddol rhwng £30,000 a £60,000 â chadw at yr amserlen statudol ar gyfer y cyfrifon

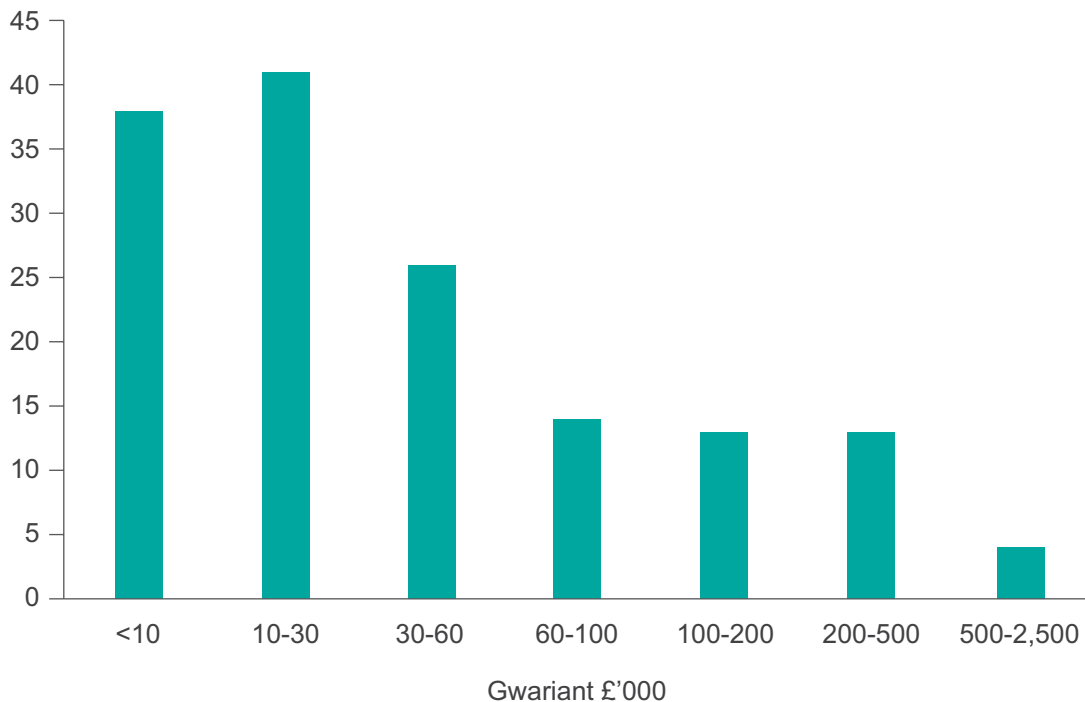
Mae gormod o gynghorau yn cyflwyno ffurflenni blynyddol sy'n anghyflawn neu sy'n cynnwys gwallau syml

Nododd yr archwilwyr wallau yn natganiadau cyfrifyddu 149 (23%) o gynghorau

- 3.3 Mae'r datganiadau cyfrifyddu y mae'n rhaid i gynghorau cymuned yng Nghymru eu cyflwyno yn syml, o ran strwythur a gofynion cyfrifyddu.
- a Gwallau rhifyddol. Mewn llawer o achosion, nid oedd y datganiadau cyfrifyddu yn adio i fyny. Mae hyn yn aml o ganlyniad i dalgrynnu'r datganiadau cyfrifyddu i'r bunt agosaf. Fodd bynnag, mae'n bwysig bod cynghorau'n sicrhau y caiff y datganiadau cyfrifyddu eu cyflwyno'n gywir.
 - b Triniaeth anghywir o drafodion nas cyflwynwyd. Ar ddiwedd y flwyddyn, yn aml bydd gwahaniaethau o ran amseriad rhwng cofnodi trafodion yn llyfr arian parod y cyngor a'r trafodwn yn cael ei glirio drwy gyfrif banc y cyngor. Fel rhan o'u gwaith o baratoi cyfrifon ar ddiwedd y flwyddyn, bydd cynghorau'n cysoni'r llyfr arian parod â chyfriflen y banc. O dan arfer cyfrifyddu priodol, ni fydd addasu ar gyfer cysoni eitemau ar ddiwedd y flwyddyn. Yn hytrach, cânt eu gwrthdroi os oes angen yn y flwyddyn ddilynol. Fodd bynnag, mae gormod o gynghorau naill ai'n diwygio cyfrifon y flwyddyn flaenorol neu gyfrifon y flwyddyn gyfredol i ddileu effaith y trafodion nas cliriwyd. Effaith hyn yw bod y datganiadau cyfrifyddu yn cael eu cam-ddatgan.
 - c Peidio â chynnwys cyfrifon banc na thrafodion. Mewn rhai achosion, mae cadw cofnodion gwael gan gynghorau yn golygu na chaiff balansau a ddelir mewn rhai cyfrifon banc a thrafodion sy'n gysylltiedig â'r cyfrifon hynny eu cynnwys yn y datganiadau cyfrifyddu ar gyfer y flwyddyn. Mae hyn yn arwain at danddatgan balansau'r cyngor a cham-ddatgan ei incwm a'i wariant ar gyfer y flwyddyn. Mae'r diffyg rheolaeth fewnol hefyd yn peryglu'r cronfeydd a ddelir gan y cyngor.

Arddangosyn 4 – Nifer y cyngorau y mae eu datganiadau cyfrifyddu yn cynnwys gwallau yn ôl maint y cyngor

Roedd datganiadau cyfrifyddu 149 (23%) o gynghorau yn cynnwys gwallau y gellir eu hosgoi oherwydd camddealltwriaeth o arferion cyfrifyddu neu fethiant i roi sylw priodol. Ymddengys bod hyn yn broblem benodol i gynghorau llai o faint y mae eu hincwm a'u gwariant blynyddol yn llai na £60,000

Ffynhonnell: Dadansoddiad Swyddfa Archwilio Cymru o ffurflenni blynyddol 2015-16.

Cyflwynodd 174 (27%) o gynghorau ffurflenni blynyddol i'w harchwilio nad oeddent wedi cael eu cwblhau'n llawn

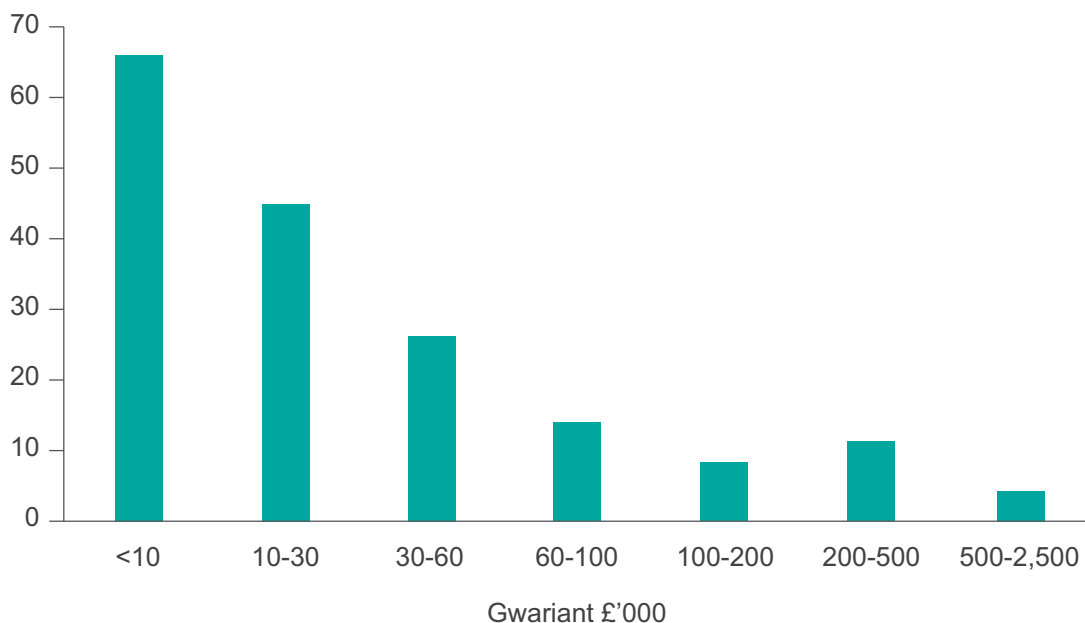
3.4 Mae'r ffurflen flynyddol a baratoir gan gynghorau cymuned wedi'i chynllunio i fod yn hawdd ei chwblhau. Rhoddir canllawiau i gynghorau ar gwblhau'r ffurflen ar y ffurflen ei hun a hefyd yn y Canllaw i Ymarferwyr. Serch hynny, bob blwyddyn, mae'r archwilyr yn nodi nad yw llawer o gynghorau yn cwblhau'r ffurflen flynyddol yn llawn. Mae problemau cyffredin a nodwyd yn 2015-16 yn cynnwys:

- a Methiant i gwblhau'r datganiadau cyfrifyddu blynyddol yn llawn. Nodir y Datganiad Cyfrifyddu Blynyddol mewn dwy ran. Yn y rhan gyntaf, mae'r cyngor yn gwneud nifer o haeriadau ynglŷn â'i drefniadau cyffredinol. Yn yr ail ran, mae'r cyngor yn nodi ei drefniadau mewn perthynas ag adolygiad yr Archwilydd Cyffredinol o drefniadau llywodraethu yn ôl thema. Mae'n rhaid i'r adran hon gael ei chwblhau gan bob cyngor ac mae'n gysylltiedig â'r newidiadau yn y trefniadau archwilio ar gyfer 2015-16. Cafodd pob cyngor ei hysbysu'n flaenorol am y newidiadau i'r trefniadau archwilio a rhoddwyd rhybudd ymlaen llaw o'r themâu i'w hystyried ar gyfer 2015-16. Felly, mae'n siomedig nodi na chwblhawyd yr adran hon o'r ffurflen flynyddol gan rai cynghorau. Mae'n bwysig bod pob cyngor yn darllen ac yn deall y gofynion a nodir gan ei archwilydd ac yn sicrhau ei fod yn cwblhau'r ffurflen flynyddol yn llawn.
- b Methiant i gynnwys manylion sy'n ofynnol o dan ddeddfwriaeth neu'r Canllaw i Ymarferwyr. Mewn llawer o achosion, ni chwblhawyd y manylion gofynnol gan gynghorau. Mae'r rhain yn cynnwys methiant i roi'r cyfeiriadau at y cofnodion fel tystiolaeth bod y cyngor wedi cymeradwyo'r ffurflen flynyddol a methiant i gynnwys llofnodion yn unol â gofynion y Rheoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru).

3.5 Ymddengys bod hyn yn broblem benodol i gynghorau llai o faint.

Arddangosyn 5 – Nifer y cynghorau y mae eu ffurflenni blynyddol yn anghyflawn yn ôl maint y cyngor

Methodd dros 170 (27%) o gynghorau â chwblhau'r ffurflen flynyddol yn llawn. Ymddengys bod hyn yn broblem benodol i gynghorau llai o faint y mae eu hincwm a'u gwariant blynyddol yn llai na £60,000

4 Mae angen i'r sector cyfan wella ei drefniadau ar gyfer pennu cyllidebau er mwyn rheoli gwasanaethau a chyfleusterau ychwanegol a drosglwyddir o awdurdodau unedol, ac mae hyn yn arbennig o wir am gynghorau llai o faint

Ar gyfer archwiliad 2015-16, mae'r archwilwyr wedi canolbwyntio ar y ffordd y mae cynghorau yn pennu ac yn monitro eu cyllidebau

Mae'n ofynnol i bob cyngor cymuned bennu a monitro ei gyllideb flynyddol

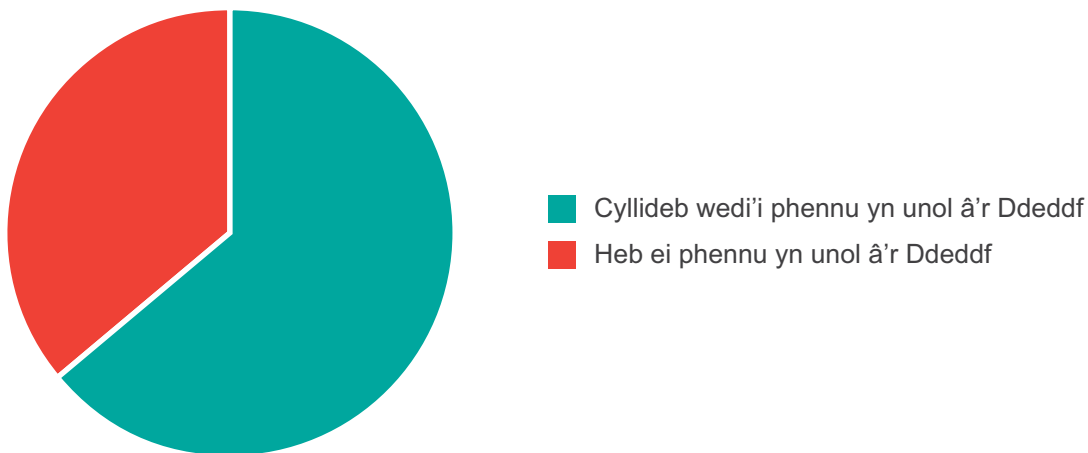
- 4.1 Mae Deddf Cyllid Llywodraeth Leol 1992 ac arferion priodol yn ei gwneud yn ofynnol i gynghorau gyfrifo'r gyllideb flynyddol a'i chymeradwyo. Mae Adran 41 o'r Ddeddf hon yn caniatáu i gynghorau gyhoeddi praesept, y penderfynir ar y sail ar ei gyfer yn unol ag Adran 50, drwy gyfrifo'r gofyniad cyllidebol.
- 4.2 Er gwaethaf y gofyniad statudol hwn, mae'r gyllideb yn bwysig am
 - a ei bod yn arwain at bennu'r praesept ar gyfer y flwyddyn;
 - b mae'n rhoi awdurdod i'r cyngor wario'r arian yn unol â'r cynlluniau gwariant cymeradwy a'r rheoliadau ariannol; ac
 - c mae'n rhoi sylfaen ar gyfer monitro cynnydd yn ystod y flwyddyn drwy gymharu ffigurau gwirioneddol â gwariant arfaethedig.
- 4.3 Yn y dyfodol, bydd hefyd yn hollbwysig wrth i gynghorau ymgymryd â gwasanaethau eraill a dod yn gyfrifol am asedau eraill wrth i awdurdodau unedol geisio'n gynyddol drosglwyddo cyfrifoldebau am rai gwasanaethau i gyrff eraill megis cynghorau cymuned.
- 4.4 Mae'r gyllideb yn elfen hollbwysig o drefniadau rheoli ariannol effeithiol ac atebolrwydd ac yn y pen draw, mae'n lleihau faint o amser y mae cynghorau yn ei dreulio yn rheoli eu hadnoddau ariannol. Yn niffyg trefniadau digonol ar gyfer pennu a monitro cyllidebau, ni all cynghorau reoli arian cyhoeddus yn effeithiol na dangos eu bod yn cydymffurfio â gofynion statudol.
- 4.5 Nodwyd pennu cyllideb fel maes penodol i ganolbwyntio arno ar gyfer archwiliadau 2015-16. Nododd yr adolygiad hwn nifer o faterion fel y'u nodir isod.

Methodd dros draean (36%) o gynghorau â phennu cyllideb briodol a oedd yn cynnwys yr holl elfennau yr oedd angen iddynt eu cynnwys yn unol â'r gyfraith

4.6 Fel y dengys Arddangosyn 6, methodd dros draean (36%) o gynghorau â phennu cyllideb briodol. Nid oedd y cynghorau hyn wedi ystyried pob elfen o'r broses pennu cyllideb, gan gynnwys gwariant arfaethedig, incwm a ragwelir, cronfeydd hapddigwyddiadau a chronfeydd wrth gefn, nac wedi cymeradwyo'r gyllideb derfynol.

Arddangosyn 6 – Trefniadau ar gyfer pennu cyllideb

Methodd 36% o gynghorau â phennu cyllideb yn unol â gofynion y Ddeddf Cyllid Llywodraeth Leol

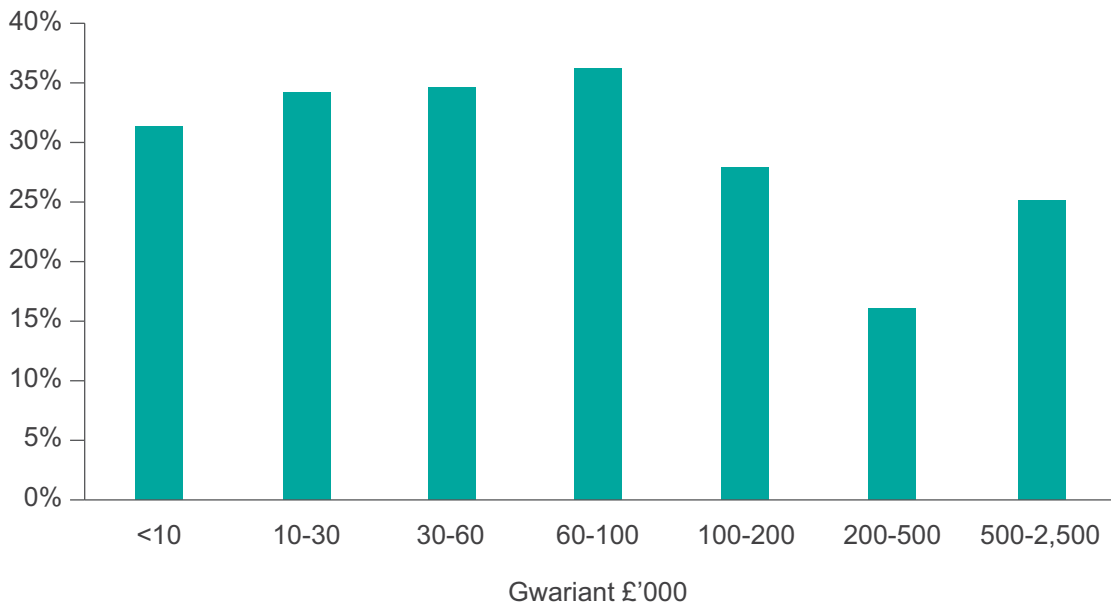

4.7 Mae dadansoddiad manylach yn ôl maint y cyngor fel y dengys **Arddangosyn 7** yn awgrymu bod hyn yn broblem ym mhob band. Er bod y broses o bennu cyllideb yn bwysig i gynghorau o bob maint, mae'n arbennig o bwysig i'r 38 o gynghorau hynny y mae eu gwariant blynyddol dros £60,000. Y cynghorau hyn fel arfer fydd yn ceisio ymgymryd â swyddogaethau ychwanegol oddi wrth awdurdodau unedol yn y dyfodol. Mae'r cynghorau hyn yn cynnwys 10 cyngor y mae eu hincwm a'u gwariant blynyddol dros £200,000 sy'n ddarostyngedig i ddyletswyddau o dan Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol.

- 4.8 Y meysydd mwyaf cyffredin o ddiffyg cydymffurfiaeth oedd methiant i ystyried y canlynol:
- Ffynonellau o incwm heblaw'r praesept. Cafodd cynghorau cymuned dros £12 miliwn o incwm arall yn ystod 2015-16, sef bron 30% o gyfanswm incwm y sector ar gyfer y flwyddyn.
 - Cronfeydd wrth gefn a balansau. Ar 1 Ebrill 2016, roedd y sector cyfan yn dal dros £30 miliwn mewn cronfeydd wrth gefn a balansau, sef 96% o'r cyfanswm a godwyd drwy dalwyr y dreth gyngor ar gyfer y flwyddyn ariannol.

Arddangosyn 7 – Trefniadau annigonol ar gyfer pennu cyllideb yn ôl maint

Nododd yr archwilwyr fod trefniadau annigonol ar gyfer pennu cyllideb yn broblem ni waeth beth fo maint y cyngor

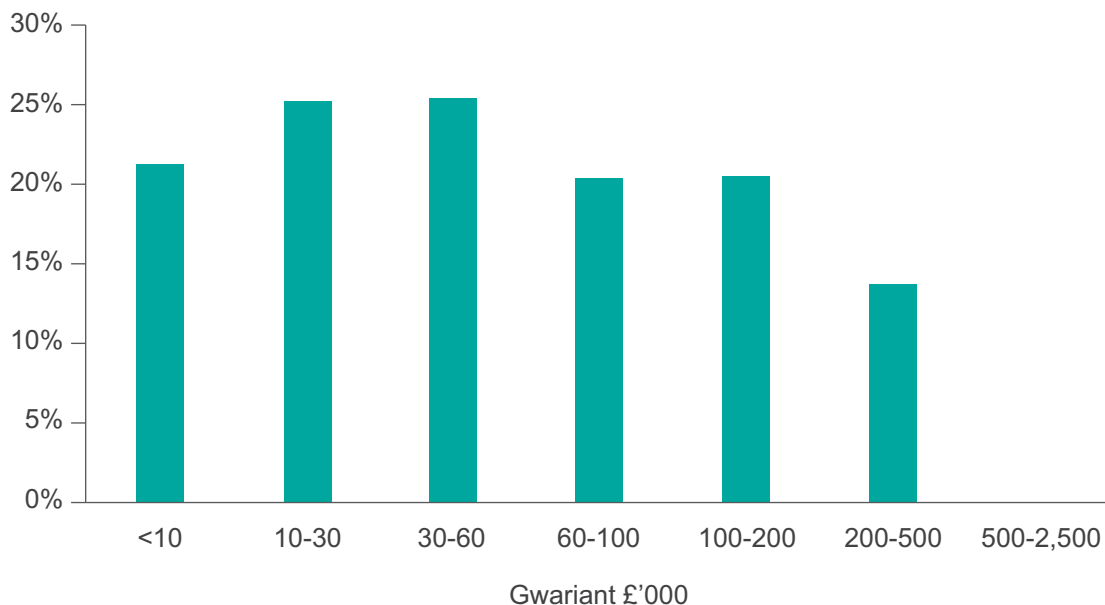
- 4.9 Mewn rhai achosion, nododd yr archwilwyr nad oedd y praesept a geisiwyd oddi wrth yr awdurdod unedol yn cytuno â'r gofyniad cyllidebol a bennwyd gan y cyngor pan bennwyd ei gyllideb ac y cytunwyd ar swm y praesept. Ni roddodd y cynghorau dystiolaeth i esbonio pam bod gwahaniaeth rhwng y praesept a ymgorfforwyd yn y gyllideb a'r praesept a geisiwyd oddi wrth yr awdurdod bilio.

Nid oes gan hanner yr holl gynghorau drefniadau digonol ar waith i fonitro eu cyllideb

- 4.10 Mae Rheoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014 yn cynnwys gofyniad penodol ar gynghorau i roi trefniadau rheoli ariannol digonol ac effeithiol ar waith. Mae'r trefniadau hyn yn cynnwys trefniadau ar gyfer monitro incwm a gwariant yn erbyn y gyllideb.
- 4.11 Roedd gan dros hanner yr holl gynghorau (52%), gan gynnwys yr holl gynghorau nad oedent wedi pennu cyllideb briodol, drefniadau annigonol ar waith i fonitro eu cyllideb. Pan fo trefniadau digonol ar waith i fonitro'r gyllideb nid yw chwarter (25%) o'r holl gynghorau yn monitro cynnydd yn erbyn y gyllideb yn ddigonol.
- 4.12 Ar ôl i'r gyllideb gael ei chymeradwyo, dylai fod yn adnodd gweithredol i reoli cyllid y cyngor. Dylid cymharu'r gyllideb â'r alldro gwirioneddol yn rheolaidd, gan ystyried, os oes angen, a ddylid diwygio cynlluniau gwariant, cymryd camau i gynyddu incwm, neu a ddylid defnyddio cronfeydd wrth gefn. Noda **Arddangosyn 8** isod fod y cynghorau mwy o faint sydd â threfniadau ar waith i bennu eu cyllideb yn well o ran monitro'r cyllidebau hynny na chynghorau llai o faint.

Arddangosyn 8 – trefniadau annigonol ar gyfer pennu cyllideb yn ôl maint y cyngor

Nid oedd gan dros 20% o'r holl gynghorau y mae eu hincwm a'u gwariant blynyddol o dan £200,000 drefniadau effeithiol ar waith i fonitro eu cyllideb

- 4.13 Roedd gan dros hanner yr holl gynghorau (52%), gan gynnwys yr holl gynghorau nad oedent wedi pennu cyllideb briodol, drefniadau annigonol ar waith i fonitro eu cyllideb. Pan fo trefniadau digonol ar waith i fonitro'r gyllideb nid yw chwarter (25%) o'r cynghorau hynny'n monitro cynnydd yn erbyn y gyllideb yn ddigonol.

5 Bydd llawer o gynghorau cymuned yn ei chael hi'n anodd dangos bod ganddynt system ddigonol ac effeithiol o archwilio mewnol ar waith, a chael gwerth llawn gan y gwasanaeth hwnnw

Ar gyfer archwiliad 2015-16, canolbwyntiodd yr archwilwyr ar gylch gorchwyl archwilwyr mewnol

Mae'n ofynnol i bob cyngor cymuned roi gwasanaeth archwilio mewnol digonol ac effeithiol ar waith

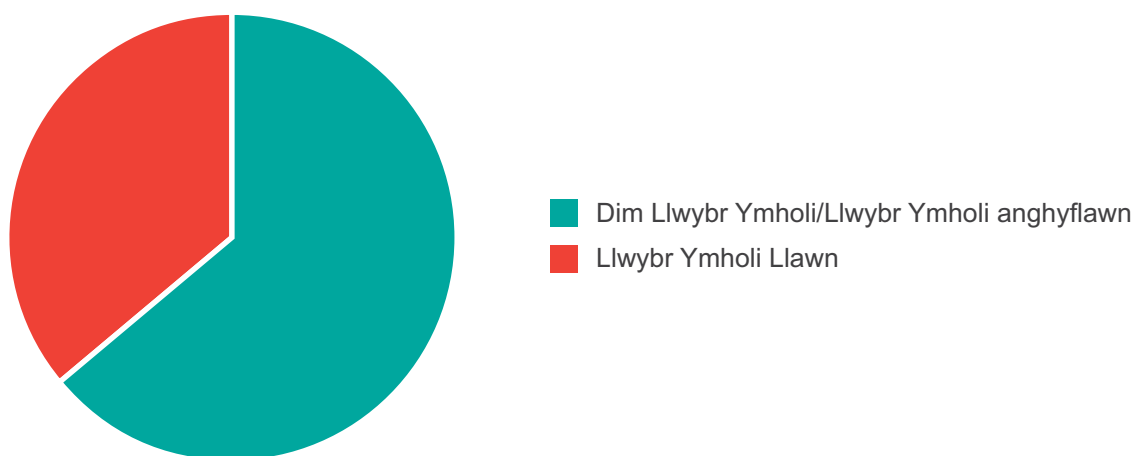
- 5.1 Mae'r Rheoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) (Rheoliad 6) yn ei gwneud yn ofynnol i bob cyngor cymuned yng Nghymru roi system archwilio mewnol ddigonol ac effeithiol ar waith. Mae gwaith archwilio mewnol yn rhan bwysig o'r trefniadau rheolaeth fewnol y mae'n ofynnol i bob cyngor eu rhoi ar waith a'u hadolygu'n flynyddol.
- 5.2 Cynghorau unigol sy'n gyfrifol am benderfynu a yw trefniadau archwilio mewnol yn ddigonol ac yn effeithiol ai peidio. Er mwyn gwneud yr asesiad hwn, mae'n rhaid i gynghorau ystyried yr anghenion archwilio, gan ystyried maint a chymhlethdod y cyngor unigol, a hefyd sut mae'r archwilydd mewnol yn cyflawni'r swyddogaeth archwilio, h.y. ansawdd y gwaith archwilio a wneir.
- 5.3 Ystyriodd archwiliad allanol 2015-16 p'un a oedd cynghorau wedi cytuno ar gylch gorchwyl â'u harchwilydd mewnol ai peidio. Dylai cylch gorchwyl o'r fath gael ei amlinellu mewn llythyr penodi i'r archwilydd mewnol. Dylai nodi disgwyliadau'r naill barti a'r llall o ran materion megis:
 - a priod rolau a chyfrifoldebau;
 - b cynllunio, cwmpas ac amseriad y gwaith archwilio;
 - c gofynion adrodd;
 - d sicrwydd ynglŷn ag annibyniaeth a chymhwysedd; a
 - e mynediad at wybodaeth a phersonél perthnasol.
- 5.4 Yn niffyg cylch gorchwyl cynhwysfawr a chyflawn, ni all cynghorau asesu'n glir a yw'r archwilydd mewnol wedi bodloni eu disgwyliadau ac wedi cydymffurfio â'r Rheoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru).

Nid oedd y mwyafrif o gynghorau wedi rhoi cylch gorchwyl llawn ar waith ar gyfer eu gwaith archwilio mewnol

5.5 Dengys Arddangosyn 9 nad oedd gan bron ddau o bob tri chyngor (64%) gylch gorchwyl archwilio mewnol neu fod y cylch gorchwyl yn annigonol.

Arddangosyn 9 – Cylch gorchwyl archwilio mewnol annigonol

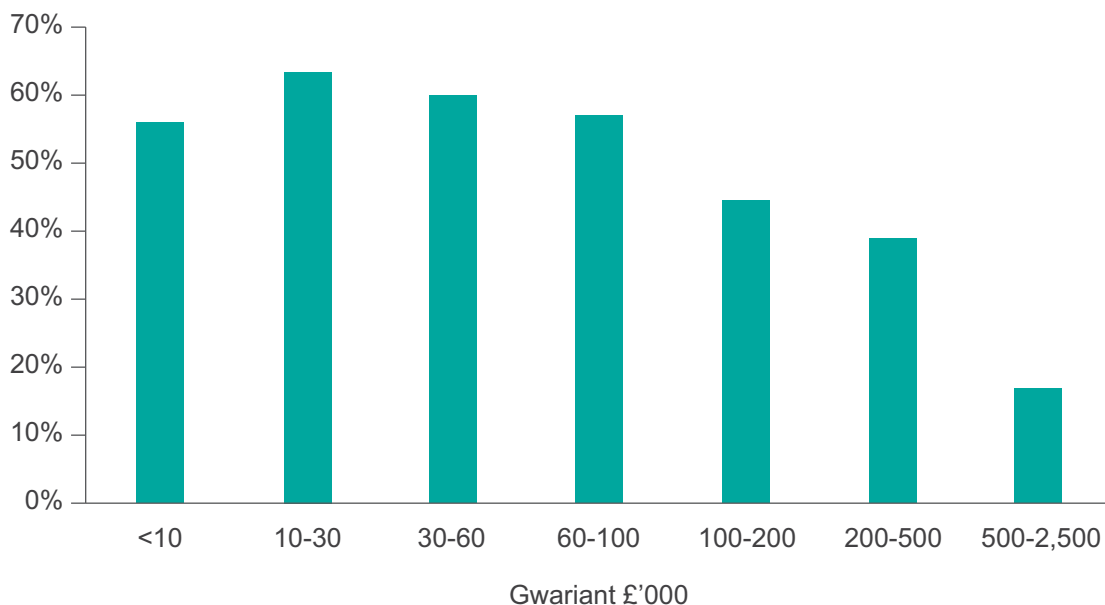
Nid oedd gan 64% o gynghorau gylch gorchwyl digonol ar gyfer eu harchwilydd mewnol

5.6 Fel y dengys **Arddangosyn 10**, mae'r broblem hon yn gyffredin ni waeth beth fo maint y cyngor, ond mae'n llai o broblem mewn cynghorau mwy o faint.

Arddangosyn 10 – Cynghorau heb gylch gorchwyl neu sydd â chylch gorchwyl annigonol fel canran y cynghorau mewn band maint

Mae canran y cynghorau heb gylch gorchwyl llawn neu unrhyw gylch gorchwyl yn amrywio o 17% i 63% o gynghorau yn ôl band

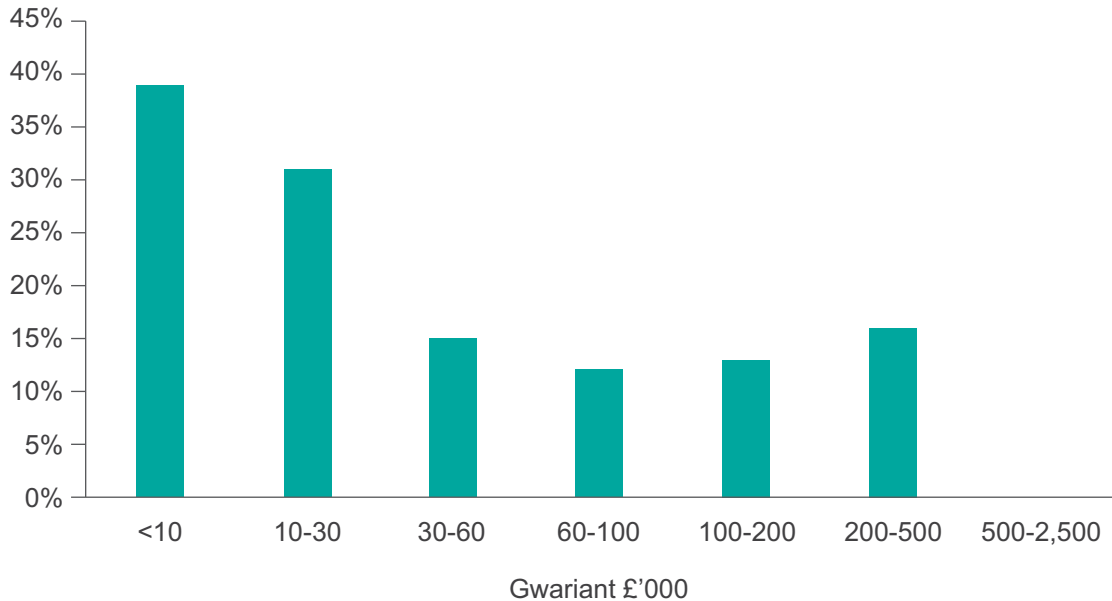

Nid oes gan bron draen o'r cynghorau cymuned broses o gael adborth manwl gan eu harchwilydd mewnol, sy'n golygu nad ydynt yn cael y gwerth llawn gan y gwasanaeth archwilio mewnol

- 5.7 Nododd ein gwaith archwilio ddiffygion hefyd yn y trefniadau adrodd ar gyfer archwilio mewnol mewn tua dau o bob pum cyngor. Mae hyn yn golygu nad oedd pob prawf yn yr adroddiad archwilio mewnol blynyddol a gynhwysir ar gefn y ffurflen flynyddol wedi cael ei gwblhau neu lle nad oedd amlinelliad o'r gwaith archwilio mewnol a wnaed nac adroddiad manwl ar wahân wedi'u darparu.
- 5.8 Pan na fydd cynghorau yn cael ac yn ystyried adroddiadau digonol, nid yw cynghorau yn cael gwerth llawn gan y gwasanaeth archwilio mewnol.
- 5.9 At hynny, roedd gan tua un cyngor o bob tri (32%) gylch gorchwyl a threfniadau adrodd annigonol ar gyfer gwaith archwilio mewnol. Mae'n debyg y bydd y ddau fater hyn yn gysylltiedig â'i gilydd: gall diffygion yn y trefniadau adrodd yn aml ddeillio o ddiffygion yn y cylch gorchwyl rhwng y ddau barti. Unwaith eto, fel y dengys Arddangosyn 11, mae hyn yn fwy cyffredin yn y cynghorau llai o faint lle gall trefniadau archwilio mewnol fod yn fwy anffurfiol.

Arddangosyn 11 – Cyngorau sydd â chylch gorchwyl a threfniadau adrodd annigonol ar gyfer gwaith archwilio mewnol yn ôl maint y cyngor

Nid oes gan rhwng 10% a 40% o gyngorau gylch gorchwyl digonol â'u harchwilydd mewnol, na threfniadau adrodd effeithiol ganddo/ganddi. Mae hyn yn arbennig o wir am gyngorau y mae eu hincwm a'u gwariant blynyddol o dan £30,000

- 5.10 Byddai cylch gorchwyl digonol ar gyfer gwaith archwilio mewnol yn helpu cyngorau ac archwilydd mewnol i ddeall eu priod gyfrifoldebau ac o ganlyniad i hynny fynd i'r afael â diffygion, gan gynnwys y rhai sy'n ymwneud â threfniadau adrodd, sy'n codi. Bydd y cyngorau hynny y mae eu cylch gorchwyl a'u trefniadau adrodd yn annigonol yn ei chael hi'n anodd rhoi tystiolaeth eu bod wedi cynnal system archwilio mewnol ddigonol ac effeithiol yn unol â'r gofynion statudol.

Mewn rhai achosion, daeth archwilydd mewnol i gasgliadau gwahanol i gasgliadau'r archwilydd allanol, sy'n awgrymu bod y gwaith a wnaed gan yr archwilydd mewnol yn annigonol

- 5.11 Yn adran 4 o'r adroddiad hwn, nodais nad oedd nifer sylweddol o gyngorau cymuned yn pennu cyllideb briodol a/neu nad oedd ganddynt drefniadau effeithiol i fonitro eu cyllideb ar waith. Nodais hefyd fod y praesept a geisiwyd oddi wrth yr awdurdod bilio treth gyngor yn wahanol i'r swm a gymeradwywyd gan y cyngor.
- 5.12 Yn y mwyafrif o'r achosion hyn, mae'r archwilydd mewnol mewn adroddiad i'r cyngor yn haeru bod y cais blynyddol am braesept wedi deillio o broses gyllidebu ddigonol, bod cynnydd yn erbyn y gyllideb wedi ei fonitro, a bod y cronfeydd wrth gefn yn briodol.
- 5.13 Mae'n achos cryn bryder nad yw canlyniadau cofnodedig y gwaith archwilio mewnol yn cael eu hategu gan ganfyddiadau'r archwilydd allanol.

6 Nododd yr archwilwyr nifer o faterion sy'n codi dro ar ôl tro y gallai cyngorau ledled Cymru ddysgu oddi wrthynt

Mae llawer o gynghorau yn methu â dilyn y gofynion gweithdrefnol sylfaenol a nodir o dan y gyfraith

Mae llawer o gynghorau yn methu â dilyn y gofynion gweithdrefnol cywir wrth gymeradwyo'r Ffurflen Flynyddol

- 6.1 Mae Rheoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014 yn nodi'r broses y mae'n rhaid i gynghorau cymuned ei dilyn wrth gymeradwyo'r Ffurflen Flynyddol. Nodir y broses hon isod.
- 6.2 Nododd yr archwilwyr nad oedd dros 30 (5%) o gynghorau yn dilyn y trefniadau hyn yn briodol.

Arddangosyn 12 – Y broses gymeradwyo statudol ar gyfer cyfrifon cynghorau cymuned

Mae'n rhaid i'r swyddog ariannol cyfrifol ardystio'r datganiadau cyfrifyddu cyn bod y Cyngor yn cymeradwyo'r datganiadau cyfrifyddu, a'r datganiad llywodraethu blynyddol

- 6.3 Nododd yr archwilwyr yr achosion canlynol:
 - a Dim ond y datganiadau cyfrifyddu a ardystiwyd gan y swyddog ariannol cyfrifol ar ôl i'r Cyngor gymeradwyo'r ffurflen flynyddol.
 - b Roedd naill ai'r swyddog ariannol cyfrifol neu'r Cyngor neu'r ddau wedi methu â chyflawni eu cyfrifoldebau erbyn 30 Mehefin. Mewn rhai achosion, digwyddodd hyn oherwydd cylchoedd cyfarfod cynghorau unigol a gallai'r cyngor fod wedi mynd i'r afael â hyn drwy newid, am fis yn unig, ei amserlen gyfarfod arferol.

Nododd yr archwilwyr nad yw nifer o gynghorau yn paratoi cofnodion yn unol â gofynion Ddeddf Llywodraeth Leol 1972

- 6.4 Mae Deddf Llywodraeth Leol 1972 yn ei gwneud yn ofynnol i bob cyngor gadw cofnodion o drafodion y cyngor a'i bwyllgorau. Mae'r cofnodion a ddelir gan y cyngor yn gofnod cyfreithlon o'i drafodaethau a'i benderfyniadau. Os cedwir cofnodion ar ffurf dalennau rhydd yn hytrach nag mewn llyfr cofnodion, mae'n rhaid i bob tudalen gael ei rhifo'n olynol a'i llofnodi gan y person sy'n llofnodi'r cofnodion ar adeg eu llofnodi.
- 6.5 Nododd yr archwilwyr nad yw cofnodion ar ffurf dalennau rhydd a ddarperir gan gynghorau fel tystiolaeth archwilio wedi'u llofnodi fel tystiolaeth eu bod yn ddilys. Pan na chedwir cofnodion yn gywir, ceir risg y gallai'r cofnodion gael eu disodli gan nodiadau anghywir neu gamarweiniol. At hynny, ceir risg hefyd na all cynghorau roi tystiolaeth briodol o'r penderfyniadau a wneir gan y cyngor a'r ffordd y gwnaed y penderfyniadau hynny.

Nododd yr archwilwyr faterion sy'n codi dro ar ôl tro o ran methiant posibl cynghorau i gydymffurfio â'r gyfraith a allai gael effaith ariannol ar gynghorau unigol

Nododd yr archwilwyr fod gan sawl cyngor gronfeydd arian rhodd ar gyfer swyddogion y cynghorau.

- 6.6 Yn y gorffennol mae cynghorau cymuned wedi rhoi taliadau rhodd i glercod ar adeg ymddeol. Fodd bynnag, roedd y taliadau hyn yn rhodd gan y cyflogwr a dim ond ar adeg ymadawiad cyflogai y gellid eu rhoi. Nodwyd y sail statudol dros daliadau o'r fath yn Rheoliadau Llywodraeth Leol (Taliadau yn ôl Disgresiwn) 1996.
- 6.7 Cafodd y Rheoliadau Taliadau yn ôl Disgresiwn eu diwygio ar wahanol adegau nes eu diddymu yn y pen draw ym mis Ionawr 2012. Felly, ar hyn o bryd, nid oes sail statudol dros wneud taliad rhodd.
- 6.8 Er gwaethaf hyn, mae'r archwilwyr wedi nodi bod gan nifer o gynghorau gronfeydd arian rhodd a'u bod yn dal cronfeydd o'r fath mewn cyfrifon banc ar wahân o bosibl.
- 6.9 Cynghorir cynghorau y dylent gael cyngor cyfreithiol priodol cyn gwneud unrhyw daliadau rhodd er mwyn lleihau'r risg o wneud taliad anghyfreithlon.

Cynghorau cymuned sy'n gwneud defnydd amhriodol o'r 'adnodd rhydd' sydd ar gael o dan adran 137 o Ddeddf Llywodraeth Leol 1972

- 6.10 Corfforaethau statudol yw cynghorau cymuned a dim ond y cyfryw bwerau a roddir iddynt drwy statud sydd ganddynt. Mae hyn yn golygu bod yn rhaid iddynt allu nodi pŵer statudol penodol ar gyfer pob un o'u gweithredoedd. Er gwaethaf hyn, yn amodol ar rai materion ffurfiol, mae adran 137 o Ddeddf Llywodraeth Leol 1972 yn rhoi pŵer cyffredinol i gynghorau cymuned wario hyd at derfyn penodol ym mhob blwyddyn ariannol at unrhyw ddiben sydd, ym marn y cyngor, er budd yr ardal neu ei thrigolion, neu a fydd o fudd uniongyrchol i'r ardal neu ei thrigolion. Fodd bynnag, pan fo gan y cyngor bŵer statudol penodol, dylai'r pŵer penodol gael ei chymhwyso yn hytrach nag adran 137.
- 6.11 Nododd yr archwilwyr fod cynghorau yn gwneud taliadau'n rheolaidd sy'n dibynnu ar adran 137 er bod pŵer penodol mwy priodol ar gael.

Nododd yr archwilwyr yr ymddengys bod nifer o gynghorau cymuned yn hawlio TAW yn amhriodol ar ran cyrff eraill

- 6.12 Yn ei adroddiad er budd y cyhoedd ar gyfer Cyngor Cymuned Mawr dyddiedig Rhagfyr 2011, tynnodd yr archwilydd penodedig sylw at drefniadau amhriodol gan y cyngor i adhawlio TAW ar ran cyrff nad oeddent yn gymwys i wneud hawliadau o'r fath.
- 6.13 Yn ystod archwiliad 2015-16, nododd yr archwilwyr nifer o drefniadau lle mae cynghorau yn ceisio adennill TAW ar ran eraill. Yn ein barn ni, mae trefniadau o'r fath yn debygol o fod yn anghyfreithlon. Felly dylai cynghorau geisio cyngor gan Gyllid a Thollau EM er mwyn sicrhau bod y trefniadau a roddant ar waith yn cydymffurfio â deddfwriaeth treth. Byddai methiant i wneud hynny yn arwain at risg o gosbau ariannol sylweddol i'r cyngor.

Mae rhai cyngorau yn dal lefelau sylweddol o gronfeydd ariannol wrth gefn heb ddiben clir ynghylch pam y delir y cronfeydd wrth gefn hynny

Er bod cronfeydd wrth gefn a ddelir gan gyngorau cymuned yn amrywio, gyda'i gilydd, ar 31 Mawrth 2016 roedd cyngorau cymuned yng Nghymru yn dal balansau a oedd yn fwy na phraesept blynyddol 2015-16 a godwyd drwy dalwyr y dreth gyngor

- 6.14 Ar 31 Mawrth 2015, roedd cyngorau cymuned yng Nghymru yn dal cronfeydd wrth gefn gwerth dros £30.1 miliwn i gyd.
- 6.15 Gyda'i gilydd, cododd cyngorau cymuned £31.4 miliwn drwy dalwyr y dreth gyngor yn 2015-16 a chynyddodd y symiau a ddelir mewn cronfeydd wrth gefn i fwy na £32.4 miliwn ar 31 Mawrth 2016. Mae'r balans ar ddiwedd y flwyddyn yn fwy na'r swm a godwyd drwy dalwyr y dreth gyngor yn ystod y flwyddyn.

Nododd yr archwilwyr fod cyngorau yn aml yn methu ag ystyried eu cronfeydd wrth gefn wrth bennu eu cyllideb flynyddol a'u praesept

- 6.16 Nid oes gan gyngorau cymuned unrhyw bŵer cyffredinol i ddal symiau mawr fel cronfeydd ariannol wrth gefn. Mewn rhai achosion, mae'n rhaid i gyngorau neilltuo arian penodol fel cronfeydd wrth gefn. Mae'r rhain yn cynnwys derbyniadau cyfalaf nad ydynt ar gael i dalu am gostau'r cyngor o ddydd i ddydd.
- 6.17 Mae Deddf Cyllid Llywodraeth Leol 1992 yn ei gwneud yn ofynnol yn benodol i gyngorau cymuned ystyried cronfeydd wrth gefn wrth bennu eu praesept. Ystyriodd yr archwilwyr y cyllidebau a bennwyd gan y cyngorau a nodwyd mai un o'r methiannau mwyaf cyffredin oedd nad oedd cyngorau unigol yn ystyried y symiau yr oeddent yn eu dal mewn cronfeydd wrth gefn.
- 6.18 Mewn cyngorau unigol, mae'r cronfeydd wrth gefn yn amrywio o 3% o'r praesept ar gyfer 2015-16 i 3,300% o'r praesept. Mewn llawer o achosion, ni allai cyngorau esbonio pam bod y cronfeydd wrth gefn yn cael eu dal.

Mewn llawer o achosion, mae angen i gynghorau wneud gwelliannau sylweddol i gofnodion yr asedau hirdymor a ddelir ganddynt.

Mae cynghorau cymuned yng Nghymru yn dal asedau gwerth dros £188 miliwn

6.19 Mae cynghorau cymuned yn dal amrywiaeth eang o asedau hirdymor, gan gynnwys tir ac adeiladau, cyfarpar iardiau chwarae, cyfleusterau cyhoeddus, dodrefn a ffitiadau ac addurndlysau dinesig. Nodir yn y datganiadau cyfrifyddu blynyddol bod yr asedau hyn yn werth dros £188 miliwn ledled Cymru.

Nododd yr archwilwyr ei bod yn gyffredin nad oes gan gynghorau unrhyw gofnodion o'r asedau a ddelir ganddynt neu mai dim ond cofnodion cyfyngedig sydd ganddynt

6.20 Dylai fod gan bob cyngor, ni waeth beth fo'i faint na faint o asedau hirdymor a ddelir ganddo, gofnod llawn o'r asedau hyn. Dylai cofnodion o'r fath fod yn ddigon i nodi cost neu werth asedau unigol a manylion ynghylch ble y cedwir y gweithredoedd teitl ac ati.

6.21 Canfu'r archwilwyr yn aml nad oes gan gynghorau unrhyw gofnodion o'r asedau hirdymor a ddelir ganddynt neu mai dim ond cofnodion cyfyngedig oedd ganddynt. Wrth iddynt ymgymryd ag asedau a gwasanaethau oddi wrth awdurdodau unedol, bydd yn dod yn bwysicach fyth i gynghorau cymuned gadw cofnodion priodol o'u hasedau.

7 Ers i adroddiad yr Archwilydd Cyffredinol ar gyfrifon 2014-15 gael ei gyhoeddi, mae archwilwyr wedi arfer pwerau statudol i wneud argymhellion ffurfiol i nifer fach o gynghorau

- 7.1 Fel rhan o'r archwiliad, mae dyletswydd ar yr Archwilydd Cyffredinol o dan y Ddeddf Archwilio Cyhoeddus (Cymru) i ystyried a ddylai, er budd y cyhoedd, baratoi adroddiad ar unrhyw fater sy'n dod i'w sylw yn ystod yr archwiliad, er mwyn iddo gael ei ystyried gan y corff, neu ei ddwyn i sylw'r cyhoedd. Mae gan yr Archwilydd Cyffredinol bŵer statudol hefyd i roi argymhellion ysgrifenedig i gynghorau a'i gwneud yn ofynnol i'r cynghorau ystyried yr argymhellion hynny yn unol â darpariaethau penodol yn y Ddeddf. Pan fydd yr Archwilydd Cyffredinol yn arfer y pwerau hyn, mae'n rhaid i gynghorau ystyried yr argymhellion mewn cyfarfod cyhoeddus a chyhoeddi eu hymateb i'r adroddiad neu'r argymhellion.
- 7.2 Pan fydd archwilwyr yn arfer y pwerau hyn, fel arfer mae gwersi y gellir eu cymhwyso at gynghorau eraill ledled Cymru. Mae'r Archwilydd Cyffredinol yn argymhell y dylai pob cyngor ystyried y materion canlynol a ph'un a oes unrhyw rai o'r materion a godwyd o bosibl yn gymwys iddynt.

Gwnaeth archwilwyr argymhellion ysgrifenedig i wella trefniadau ariannol cynghorau a'u cydymffurfiaeth â gofynion statudol

Cyngor Tref Caerdybi

- 7.3 Ym mis Ebrill 2016, cyflwynodd yr archwilydd adroddiad i Gyngor Tref Caerdybi, yn nodi diffygion yn ei drefniadau dirprwyo, y ffordd roedd yn pennu ei gyllideb, a'i rheolau ariannol mewnol. Canfu'r archwilydd y canlynol:
- Roedd y Cyngor wedi dirprwyo'n amhriodol y cyfrifoldeb am ystyried materion cynllunio i gynghorwyr unigol. Mae trefniadau o'r fath yn mynd yn groes i'r gyfraith sy'n gwahardd y cyngor rhag dirprwyo ei swyddogaethau i aelodau unigol.
 - Mae'r cyngor yn rhedeg sinema, ond nid oedd wedi cynnwys yr incwm na'r gwariant a gynhyrchir gan y sinema yn ei gyllideb.
 - At hynny, nid oedd y trefniadau cyfrifyddu ar gyfer y sinema yn ategu prosesau rheoli ariannol a gwneud penderfyniadau effeithiol.
 - Nid oedd rheolau sefydlog y cyngor sy'n llywodraethu'r ffordd y mae'n gweithredu wedi cael eu diweddarau ers cryn amser ac nid oeddent yn adlewyrchu'r ffordd roedd y cyngor yn gweithredu mwyach.

Cyngor Tref Machynlleth

- 7.4 Ym mis Ebrill 2016, cyflwynodd yr archwilydd adroddiad i Gyngor Tref Machynlleth, yn nodi diffygion yn ei drefniadau rheoli arianno a llywodraethu a oedd yn rhychwantu'r chwe blwyddyn ariannol hyd at a chan gynnwys 2014-15. Canfu'r archwilydd fod y Cyngor wedi gwneud y canlynol yn ystod y cyfnod hwn:
- a Methodd y Cyngor â chadw cofnodion ariannol digonol a chyflawn;
 - b Methodd y Cyngor â pharatoi ei gyfrifon blynyddol yn amserol;
 - c Methodd y Cyngor â pharatoi ei gyfrifon ar y sail gywir, yn rhannol oherwydd y diffyg cofnodion, ac yn rhannol oherwydd triniaeth anghywir o incwm a gwariant sylweddol a oedd yn ymwneud â chyfleuster 'Y Plas' o eiddo'r Cyngor.
 - d Comisiynodd y Cyngor ymgynghorydd allanol i helpu'r cyngor i fynd i'r afael â'i broblemau gyda'r cyfrifon ac ymgymryd â gwaith archwilio mewnol. Fodd bynnag, ymhlith y diffygion a nodwyd yn y gwaith a wnaed mae'r canlynol:
 - nid oedd y cyfrifon a baratowyd gan yr ymgynghorydd yn cytuno â'r cofnodion sylfaenol;
 - ni wnaeth yr ymarfer cysoni â'r banc a baratowyd gysoni'r llyfr arian parod a'r cyfrifon banc; ac
 - ni pharatowyd y cyfrifon ar y sail gyfrifyddu gywir.
- 7.5 O ganlyniad i fethiant y Cyngor i gadw cofnodion priodol, collodd y Cyngor dros £5,000 mewn TAW nad oes modd ei hadennill mwyach.

Cyngor Tref Nant-y-glo a'r Blaenau

- 7.6 Ym mis Rhagfyr 2016, cyflwynodd yr archwilydd adroddiad i Gyngor Tref Nant-y-glo a'r Blaenau, yn amlinellu diffygion a nodwyd fel rhan o'r archwiliad o gyfrifon 2014-15. Canfu'r archwilydd y canlynol:
- a nid oedd y cyngor wedi cadw cofnodion o gontractau cyflogaeth ar gyfer ei gyflogeion; ac
 - b er i archwilydd mewnol y cyngor nodi bod contractau cyflogaeth wedi cael eu harchwilio yn ystod y flwyddyn, ni allai roi tystiolaeth bod y gwaith archwilio mewnol hwn wedi'i gwblhau mewn gwirionedd.

8 Bydd rhaglen archwilio'r Archwilydd Cyffredinol ar gyfer 2016-17 i 2020-21 yn parhau i ganolbwyntio ar feysydd lle mae cyfle i gynghorau cymuned wella eu trefniadau rheoli ariannol a llywodraethu

Ar gyfer archwiliad 2016-17, bydd archwilwyr yn canolbwyntio ar y trefniadau a wnaed gan gynghorau i fabwysiadu Cod Ymddygiad i'r aelodau, a sicrhau eu bod yn ymdrin â materion cyflogres yn gywir

Mae'n rhaid i bob cyngor cymuned fabwysiadu Cod Ymddygiad i'r Aelodau ac mae'n rhaid i bob aelod unigol gytuno i gadw at y Cod

- 8.1 Mae ymddygiad aelodau corff yn rhan hanfodol o fframwaith llywodraethu'r corff hwnnw. O dan Ddeddf Llywodraeth Leol 2000 crëwyd fframwaith moesegol newydd ar gyfer llywodraeth leol yng Nghymru. Creodd bŵer i Weinidogion Cymru gyhoeddi cod ymddygiad enghreifftiol i'w gymhwyso at aelodau ac aelodau cyfetholedig pob awdurdod perthnasol yng Nghymru.
- 8.2 Mae'n ofynnol i gynghorau cymuned fabwysiadu'r Cod enghreifftiol yn ei gyfanrwydd, ond gall ychwanegu at y Cod, cyhyd â bod unrhyw ychwanegiadau yn gyson â'r Cod Enghreifftiol. Yna bydd y Cod a fabwysiedir yn lleol yn rhan annatod o fframwaith llywodraethu'r cyngor unigol.
- 8.3 Ar gyfer archwiliad 2016-17, bydd yr archwilwyr yn ystyried sut mae'r Cod wedi cael ei fabwysiadu a byddant yn ceisio tystiolaeth o'r canlynol:
 - a mae'r cyngor wedi mabwysiadu Cod Ymddygiad;
 - b mae aelodau unigol wedi cytuno (ar adeg derbyn eu swydd) i gadw at y Cod; ac
 - c mae'r cyngor yn cynnal cofrestr o fuddiannau aelodau.

Mae cynghorau cymuned yn cyflogi staff ac mae'n rhaid iddynt gofrestru â Chyllid a Thollau EM fel cyflogwr oni bai eu bod wedi'u heithrio rhag gwneud hynny

- 8.4 Fel arfer mae angen i sefydliadau gofrestru fel cyflogwr â Chyllid a Thollau EM (CThEM) pan fyddant yn dechrau cyflogi staff. Mae gan gynghorau cymuned un swyddog cyflogedig fel arfer, sef y Clerc. Mae'r rhan fwyaf o'r Clercod hyn yn gweithio rhan amser, gyda'u horiau yn amrywio o un neu ddau ddiwrnod yr wythnos, i ychydig o oriau y chwarter mewn cysylltiad â chyfarfodydd y Cyngor.

- 8.5 Fodd bynnag, deiliad swydd yw'r Clerc ac, mae taliadau a dderbynnir, p'un a ydynt yn cael eu disgrifio fel honorariwm, cyflog, tâl tuag at dreuliau neu gyfuniad o'r rhain, yn drethadwy fel incwm cyflogaeth ac mae rhwymedigaeth ar gyfer Cyfraniadau Yswiriant Gwladol (CYGau) Dosbarth 1
- 8.6 Fel cyflogwyr, mae'n rhaid i gynghorau cymuned weithredu TWE fel rhan o'u cyflogres fel arfer. TWE yw'r system a ddefnyddir gan CThEM i gasglu treth incwm ac yswiriant gwladol oherwydd cyflogaeth. Fodd bynnag, ceir eithriadau i'r gofyniad hwn. Er enghraifft, nid oes angen i gyflogwyr gofrestru ar gyfer TWE os nad oes unrhyw gyflogaeth yn cael tâl o £112 neu fwy yr wythnos, neu'n cael treuliau neu fuddiannau, neu'n dal unrhyw swydd arall neu'n cael pensiwn. Fodd bynnag, mae'n rhaid i bob cyflogwr gadw cofnodion cyflogres.
- 8.7 Ar gyfer archwiliad 2016-17, bydd yr archwilwyr yn ceisio tystiolaeth o'r canlynol:
- Mae'r cyngor wedi cofrestru â CThEM ac yn gweithredu TWE yn unol â'r gofynion. Gall y dystiolaeth hon fod ar ffurf ffurflenni i CThEM neu gadarnhad gan ddarparwyr cyflogres allanol.
 - Os nad yw cynghorau wedi'u cofrestru, cadarnhad o'r rhesymau pam nad yw'r cyngor wedi cofrestru.
 - Mae'r cyngor yn cadw cofnodion cyflogres priodol.

Ar gyfer archwiliad 2017-18, bydd yr archwilwyr yn canolbwyntio ar effeithiolrwydd gwaith archwilio mewnol a'r ffordd y mae cynghorau yn rheoli eu cronfeydd wrth gefn a'u balansau

Mae swyddogaeth archwilio mewnol effeithiol yn rhan hanfodol o system rheolaeth fewnol unrhyw gyngor, a bydd archwiliad 2017-18 yn canolbwyntio ar ddigonolrwydd y gwaith a wneir

- 8.8 Mae gwaith archwilio mewnol yn rhan bwysig o'r trefniadau rheolaeth fewnol y mae'n ofynnol i bob cyngor eu rhoi ar waith a'u hadolygu'n flynyddol.
- 8.9 Ystyriodd archwiliad allanol 2015-16 p'un a oedd cynghorau wedi cytuno ar gylch gorchwyl â'u harchwilydd mewnol ai peidio. Mae adran 5 o'r adroddiad hwn yn nodi canfyddiadau'r Archwilydd Cyffredinol mewn perthynas â gwaith archwilio mewnol ac yn nodi pryderon ynglŷn â'r ffordd y gall cynghorau asesu digonolrwydd ac effeithiolrwydd eu swyddogaeth archwilio mewnol. Mae'r adroddiad hwn hefyd yn tynnu sylw at anghysondebau rhwng canfyddiadau archwilwyr mewnol a chanfyddiadau'r archwilydd allanol.
- 8.10 Felly, ar gyfer archwiliad 2017-18, bydd yr archwilwyr yn ystyried y gwaith a wneir gan archwilwyr mewnol er mwyn asesu a yw'n bodloni disgwyliadau'r sector ai peidio.

Mae cynghorau cymuned yng Nghymru yn dal cronfeydd wrth gefn a balansau gwerth dros £32 miliwn, a bydd archwiliad 2017-18 yn ystyried sut mae cynghorau yn bwriadu defnyddio'r cronfeydd wrth gefn hyn er budd y cyhoedd

- 8.11 Mae cynghorau cymuned yn dal cronfeydd wrth gefn a balansau gwerth dros £32m. Mewn rhai achosion, bydd y cronfeydd wrth gefn hyn yn cynnwys derbyniadau cyfalaf ac iddynt ddefnyddiau cyfyngedig. Fodd bynnag, nododd gwaith archwilio yn 2015-16 nad yw llawer o gynghorau yn ystyried eu cronfeydd wrth gefn wrth bennu eu praesept blynyddol.
- 8.12 Felly, bydd archwiliad 2017-18 yn ystyried sut mae cynghorau cymuned yn bwriadu gwario eu cronfeydd wrth gefn a'u balansau a sut maent yn rheoli'r adnoddau hyn yn effeithiol.

Gan edrych ymlaen at 2018-19 a thu hwnt, bydd rhaglen yr Archwilydd Cyffredinol yn parhau i ystyried materion cyffredin sy'n codi yn ystod yr archwiliad blynyddol a bydd hefyd yn ymgorffori adolygiad o ymateb y sector i Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol 2015

Bob blwyddyn, mae'r Archwilydd Cyffredinol yn nodi nifer o faterion cyffredin neu faterion sy'n codi dro ar ôl tro fel rhan o'r gwaith archwilio blynyddol, a chaiff y rhain eu hystyried fel rhan o'r rhaglen archwilio yn y dyfodol

- 8.13 Fel y nodir uchod, mae'r archwilwyr yn parhau i nodi materion sy'n codi dro ar ôl tro fel rhan o'u gwaith archwilio arferol. Bydd yr Archwilydd Cyffredinol yn ymgorffori adolygiadau llywodraethu thematig o'r materion hyn fel rhan o'i raglen archwilio flynyddol.
- 8.14 Bydd y materion a nodir i'w hadolygu yn rhai a nodir yn gyffredin, neu'n rhai ac iddynt effaith bosibl sylweddol ar gynghorau cymuned a'u defnydd effeithiol o arian cyhoeddus.

O ran cynghorau cymuned, bydd yr Archwilydd Cyffredinol yn cyflawni ei gyfrifoldebau o dan Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol 2015 mewn modd cymesur drwy integreiddio ei waith â'r broses archwilio statudol

- 8.15 O dan Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol 2015 mae dyletswydd ar gynghorau cymuned yng Nghymru y mae eu hincwm neu eu gwariant gros dros £200,000 y flwyddyn i gymryd pob cam rhesymol tuag at gyflawni'r amcanion a geir yn y cynllun llesiant sy'n weithredol yn ei ardal. Bob blwyddyn ariannol, mae'n rhaid i gynghorau perthnasol gyhoeddi adroddiad ar y cynnydd y mae wedi'i wneud i gyflawni'r amcanion lleol.

8.16 Mae cyfrifoldebau ar yr Archwilydd Cyffredinol hefyd o dan y Ddeddf i gynnal archwiliad o bob corff cyhoeddus o leiaf unwaith bob pum mlynedd. Bydd yr Archwilydd Cyffredinol yn gweithredu mewn modd sy'n gymesur â maint y sector, ac nid yw'r manylion yn derfynol eto. Fodd bynnag, cynigiwn y dylid cynnal archwiliad cychwynnol yn ystod 2020-21.

Nodir adolygiadau llywodraethu thematig yr Archwilydd Cyffredinol yn y dyfodol mewn cynllun pedair blynedd, er y gall hyn newid wrth i faterion ddod i'r golwg dros amser

8.17 Amcan y trefniadau archwilio newydd a gyflwynwyd ar gyfer 2015-16 yw ystyried ac asesu effeithiolrwydd trefniadau llywodraethu cynghorau cymuned dros gyfnod o flynyddoedd. Bydd yr adolygiadau yn canolbwyntio ar themâu sydd wedi codi dro ar ôl tro fel rhan o'r cylch archwilio blynyddol a byddant yn helpu cynghorau i wella eu trefniadau lle y bo angen dros amser. Noda **Arddangosyn 13** fy amserlen arfaethedig bresennol ar gyfer themâu llywodraethu yn y dyfodol, er y gall y rhain newid dros amser.

Arddangosyn 13 – Themâu llywodraethu yn y dyfodol

Bydd themâu llywodraethu'r Archwilydd Cyffredinol yn y dyfodol ar gyfer cynghorau cymuned yn dilyn cynllun pedair blynedd yn fras, er y gall hyn newid wrth i faterion ddod i'r golwg

2017-18	2018-19	2019-20	2020-21
Effeithiolrwydd gwaith Archwilio Mewnol Defnyddio cronfeydd wrth gefn	Cydymffurfiaeth â Rheolau Sefydlog Dirprwyo i bwyllgorau	Defnyddio a137 o Ddeddf Llywodraeth Leol 1972 Trefniadau ar gyfer gwneud taliadau	Cyflogi staff Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol

Wales Audit Office

24 Cathedral Road

Cardiff CF11 9LJ

Tel: 029 2032 0500

Fax: 029 2032 0600

Textphone: 029 2032 0660

We welcome telephone calls
in Welsh and English.

E-mail: info@audit.wales

Website: www.audit.wales

Swyddfa Archwilio Cymru

24 Heol y Gadeirlan

Caerdydd CF11 9LJ

Ffôn: 029 2032 0500

Ffacs: 029 2032 0600

Ffôn Testun: 029 2032 0660

Rydym yn croesawu galwadau
ffôn yn Gymraeg a Saesneg.

E-bost: post@archwilio.cymru

Gwefan: www.archwilio.cymru